

GÜNCEL DİNİ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI-V

İBADETLER VE AİLE HAYATI İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

30.11.2012 - 02.12.2012
AFYONKARAHİSAR

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 982
İlmi Eserler: 155

Redaksiyon
Komisyon

Dizgi&Grafik
Organizer

2014-06-Y-0003-982
ISBN: 978-975-19-5911-9

Baskı
Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cad. Ali Bey İşhanı 99/32
İskitler - Altındağ / ANKARA
Tel: 0312 342 16 56

30.11.2012 - 02.12.2012
AFYONKARAHİSAR

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi:
Diyanet İşleri Başkanlığı Üniversiteler Mahallesi
Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800
Çankaya/ANKARA Telefon: 0312 295 70 00
dinisleriye@diyanet.gov.tr

Fıkıh Açısından İmsak Vaktinin Başlangıcı

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ¹³

İmsâk, sözlükte “tutmak, sınıksı sarılmak” (emseke bi-kezâ) / “uzak durmak, çekinmek, el çekmek ve kendini tutmak” (emseke ‘an kezâ) gibi anlamlara gelir. Aynı kökten gelen *İmsâkiye*, Ramazan’a özgü olarak, başta imsak ve iftar vakti olmak üzere, namaz vakitlerini göstermek üzere hazırlanan özel ve süslü çizelgedir.

Terim anlamıyla imsâk, sözlük anlamlarından ikincisiyle (emseke ‘an kezâ) ilgilidir. Bu anlamda imsâk, geniş ve dar anlamlarda kullanılır. Geniş anlamda imsâk, “feci-i sâdiğın (ikinci fecir) doğuşundan güneşin batışına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden kendini alıkoymak” demektir. Aslında bu tanımla imsâk, savm (oruç) karşılığında kullanılır. (imsâk = savm/oruç) Bu anlamıyla imsâk, orucun rüknü olarak da ele alınır.

Dar anlamda imsâk ise, oruca başlangıç ânını veya başlamayı anlatır. Bu anlamıyla karşıtı, iftâr kelimesidir. (imsâk x iftâr) Türkçe’de yaygın olan, bu anlamdır.

İftâr kelimesi, geniş anlamda orucu gündüzün herhangi bir zamanda bozmayı veya hiç oruca başlamamayı, daha doğrusu hiç oruç tutmamayı anlatır. (iftâr = oruç bozma, oruç tutmama) Dar anlamda iftâr ise, orucun bitiş ânı olan güneşin batışında oruca son vermeyi belirtir. (iftâr = oruç açma) Türkçe’de, bu son anlam yaygındır.

	imsâk	iftâr
geniş anlamda	feci-i sâdiğın (ikinci fecir) doğuşundan güneşin batışına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden kendini alıkoymak (imsâk = savm/oruç)	orucu gündüzün herhangi bir zamanda bozma veya hiç oruca başlamama, daha doğrusu hiç oruç tutmama (iftâr = oruç bozma, oruç tutmama)
dar anlamda	oruca başlangıç ânı veya oruca başlama (imsâk: oruca başlama x iftâr: orucu açma)	bitiş ânı olan güneşin batışında oruca son verme (iftâr = oruç açma)

¹³ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi/İstanbul

Tanımlarda da görüldüğü gibi, imsak ile fecir kavramları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Orucun başlangıç vakti olarak imsak, bu ilişki çerçevesinde ele alınmak zorundadır.¹⁴

Orucun başlangıç vaktini belirten ve konuyla ilgili tartışmaların dayanağı olan âyetin imsak/iftar bölümü şöyledir:

"(..) Şafağın (fecir: tanağarması) ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı (gün ağarması), siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun." (Bakara: 2/187) Oruç sırasında cinsel ilişki yasağı, âyet-i kerîmenin baş tarafındaki *"Oruç gecelerinde hanımlarınızla cinsel ilişki size helal kılındı. (..) "* bölümünde zıtkavram ve *"artık karılarınızla cinsel ilişkiye girebilirsiniz"* bölümüne yoluyla açıklanmıştır. Buna göre, gece helal olan cinsel ilişki, gündüz oruçluken haramdır.

Fecir, "yarmak" (şakk) ve "fışkır(t) mak" anlamındadır. Sabah, geceyi gündüzden ayırdığı veya ışık doğduğu için, sabaha "fecir" (Tr. şafak, tan, şafak sökmesi, tan yerinin ağarması, şafak vakti, tan yeri, Alm. *morgendammerung*, Fr. *aube*, *aurore*, İng. *dawn*) denmiştir. Orucun başlangıç zamanı anlamında imsak vaktiyle ilgili tartışmaların odağında, işte bu fecir kelimesi bulunmaktadır.

Fukaha, fecir isminin hem beyaz, hem de kızıl renk anlamında ortaklaşa (müşterek) kullanımı ve Hz. Peygamber'den gelen âsârın farklılığı dolayısıyla, fecir kavramının hangi vakitle ilgili olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur.

Bu konuda İbn Rüşd'ün son derece kuşatıcı şematik yaklaşımını benimseyerek, tartışmaları ve dayandıkları başlıca delilleri, büyük ölçüde bu sistematığe bağlı kalarak ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁴ Güneşin normal bölgelerdeki gibi günlük normal sürelerde doğup batmadığı yerlerde imsak ve iftarın nasıl belirleneceği, tamamen ayrı bir çalışmanın konusudur.

1. İMSAKİN ŞAFAK SÖKMESİYLE BAŞLAMASI GÖRÜŞÜ

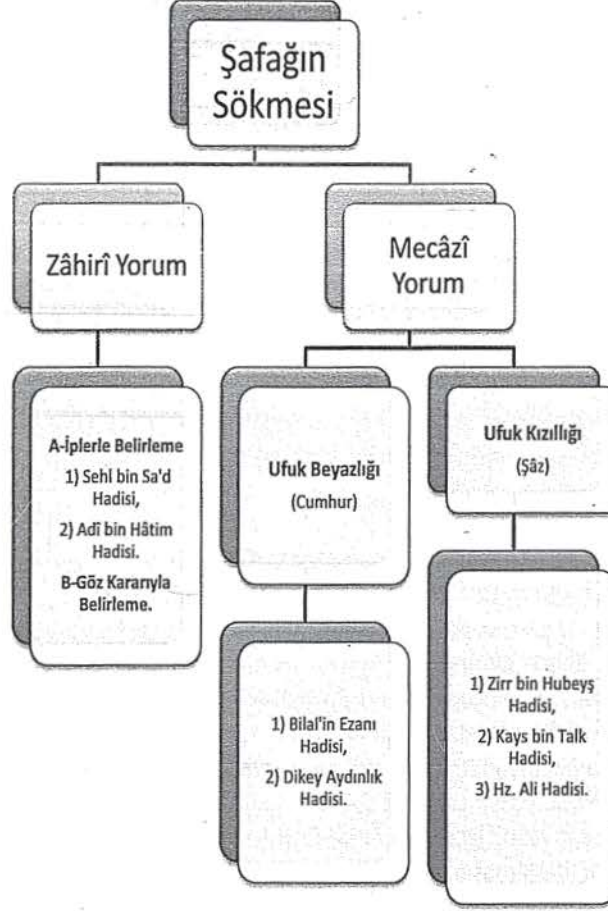
Cumhur, Bakara: 2/187 (fecir) âyetinin zâhiri ve fecre ilişkin olarak Hz. Peygamber'den ufukta enlemesine yayılan aydınlık açıklamasının sübutundan dolayı, ikinci fecirin orucun ilk vakti olduğunu benimser. Buna göre imsak, şafağın sökmesiyle başlar. İbn Rüşd, bu görüşün mutemed olduğunu belirtir.¹⁵ Bu konuda geçen hadisler ve bu hadislerde işaret edilen âyet-i kerime (Bakara: 2/187), oruç tutulan günlerin gecelerinde, fecir doğuncaya kadar yeme-içme ve cinsel ilişki gibi oruca aykırı davranışların caiz olduğuna delildir. Çünkü oruç, gündüze özgü bir ibadettir. Orucun vakti, gecenin bitip fecirle birlikte gündüzün başlamasından itibaren gecenin başlamasına kadardır. Dolayısıyla oruç gecesi, oruç yasaklarının geçersizleştiği serbestlik zamanıdır.

Arap dilcilerine göre gecenin sonu, iki şekilde belirlenmiştir: 1) Tanyerinin ağarması (fecr-i sâdik), (=nehâr-ı şer'î) 2) Güneşin doğması. (=nehâr-ı örfî) Orucun başlangıcı, ilk durumdadır.¹⁶

□ Bakara: 2/187 âyetindeki siyah iplik-beyaz iplik kavramlarını şafak sökmesi olarak anlayanlar, bu sonuca zâhirî-lafzî veya Sünnet destekli mecâzî yorumla varmışlardır.

¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/51. Ayrıca bk. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/186, 191.

¹⁶ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/288.

1.1Zâhirî/Lafzî Yorumlar ve Hz. Peygamber'in Mecaz Yorumu Yönlendirmesi

Sahâbîlerin bir kısmının, âyeti zâhirî-lafzî bir yorumla, hakikat anlamında anladığı nakledilir. Bu anlayışın sonucu olarak, âyete uygun şekilde siyah-beyaz ipliklere göre imsak vaktini belirlemek için, maddî bir takım çözümlere başvurdular.

1.1.1 İplerle Belirleme

1.1.1.1-Ayaklara İp Bağlama (Sehl bin Sa'd Hadisi)

Sehl bin Sa'd bin Hâlid bin Sa'lebe el-Hazrecî el-Ensârî es-Sâ'idî'nin (ö.91, Medine'de vefat eden son sahâbî) şöyle dediği nakledilmiştir: "(..) **Şafağın** (fecir: tanağarması) **ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı** (gün ağarması), **siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya** (güneş batıncaya) **kadar oruç tutun.**" (Bakara: 2/187) âyeti inmiş, fakat "mine'l-fecr" (şafak vaktine kadar/şafak vaktinde) kısmı inmemişti. Bu âyet indikten sonra, bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde, ayaklarına beyaz ve siyah ipler bağlar¹⁷, ipler birbirinden ayırıldılinceye kadar yemeye, içmeye ve cinsel ilişkiye devam ederlerdi. Bundan sonra Allah Teâlâ, "mine'l-fecr" (şafak vaktine kadar/şafak vaktinde) kısmını vahyetti. İnsanlar, âyette gece ve gündüzün kastedildiğini anladılar."¹⁸

1.1.1.2-Yastık Altına İp Koyma (Adî bin Hâtîm Hadisi)

Adî bin Hâtîm'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah'a (s.a.s.), "(..) **Şafağın** (fecir: tanağarması) **ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı** (gün ağarması), **siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz.**

¹⁷ Buhârî ve Müslim'in Ebu Hâzîm-Sehl bin Sa'd senesinde, "yastıklarının altına koyarlardı" rivayeti var.

¹⁸ Buhârî, savm, 16, no: 1917, tefsir, 4511 (tarafı) (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/182-83) ; Müslim, sıyâm, 34, 35 no: 1091 (Nevevî, *Şerhu Müslim*, 7/200-202) ; Nesâî, *Tefsîr*, 1/224, no: 42; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, no: 5791; Beyhakî, *Sünen*, 4/215; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 34-6.

Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun.” (Bakara: 2/187) âyetinin ne anlama geldiğini (ve “bunlar, hakikaten iki iplik midir?” diye) sordum. Şöyle buyurdular: “(Şayet ipliklere baktınsa, sen hakikaten pek kalın kafalıymışsın.) ” Sonra ekledi: Gecenin karanlığından tan yerinin aydınlığı fark edilinceye kadardır.”¹⁹

Ş Adî İbn Hâtim’in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “(..) **Şafağın** (fecir: tanağarması) **ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı** (gün ağarması), **siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya** (güneş batıncaya) **kadar oruç tutun.”** (Bakara: 2/187) âyeti inince, biri siyah, diğeri beyaz olan iki ip²⁰ aldım ve yastığımın altına koydum. Gece boyunca da zaman zaman bu iplere baktım, fakat bu ipleri birbirinden iyice ayırdedemedim. (Beyazı karadan seçince, imsak ettim.)²¹ (Böylece bir de baktım ki güneş yükselivermiş!²²) Sabahleyin, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanına gidip yaptıklarımı anlattım. (“Ya Rasûlallah! Ben, yastığımın altına biri beyaz, öteki siyah iki ip koydum. Bununla geceyi gündüzden seçiyorum.”)²³ Rasûlullah (s.a.s.) güldü²⁴, bana şöyle dedi: “(“**Yastığın pek genişmiş²⁵ ve uzunmuş.²⁶ Gerçekten yastığın enliymiş, (gece ve gündüz ona sığmış!)** ²⁷ / **Hayır öyle değil, ey kalın kafalı²⁸!”**) **Bu kara iplik ile ak iplik, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır.**”²⁹

□ Sehl bin Sa’d Adî bin Hâtim hadislerinin Bakara: 2/187 âyetinin ilgili kısmıyla bağlantısı konusunda, şunlar ifade edilir:

¹⁹ Buhârî, tefsîru sûre, 2 (İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 8/182); Ebû Davud, savm: 1; Nesâî, savm, 29, no: 2140; Dârimî, savm: 7, no: 1701.

²⁰ 'Ikâl: Arapların deve bağladıkları iptir. Mücâlid'in rivayetinde bunun yerine “kıldan iki iplik” denilmiştir.

²¹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 4/377.

²² Aynî, *Binâye*, 3/633.

²³ Müslim, sıyâm, 33, no: 1090.

²⁴ Ebu Davud, savm, 14, no: 2349 (2/302).

²⁵ Müslim, sıyâm, 33/1090; Ebu Davud, savm, 14, no: 2349 (2/302).

²⁶ Ebu Davud, savm, 14, no: 2349 (2/302).

²⁷ Dârimî, savm, 7, no: 1701.

²⁸ Ebû Avâne'nin rivayet ettiği Mutarrif hadisinde.

²⁹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 4/377; Buhârî, savm, 16, no: 1916 (2/16), tefsir, 2, no: 4509, 4510; Müslim, sıyâm, 33-35, no: 1090 (2/726-727); Ebu Davud, savm, 14, no: 2349, 17 (2/302, 304) Ebû Dâvud, hadisi, hem Müsedded, hem de Osman bin Ebî Şeybe'den duymuştur. “Ondan kastedilen, gece ve gündüzdür.” sözü Müsedded'in, sonraki de Osman'ın rivayetleridir; Tirmizî, tefsir, (hasen-sahih); Nesâî, sıyâm, 29, no: 2169 (4/121), no: 2970-71; Nesâî, *Müctebâ*, no: 2169, *Tefsîr*, 1/222, no: 41; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/28; İbn Huzeyme, *Sahih*, no: 1925 (3/209); Hâkim, *Müstedrek*, 1/423; Dârimî, savm, no: 1701 (4/16-18); Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, 2/53; Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/182, no: 1014-16; Taberî, 2/100; Humeydî, *Müsned*, no: 916; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, no: 172-179; Beyhakî, *Sünen*, 4/215.

A) İki İp Kullanımı

İbn Hıbbân, bu Adî hadîsini, "Arapların lügatlarının birbirinden farklı olduğunun beyânı" başlığı altında vermiştir. Bu hareketiyle İbn Hıbbân, Adî bin Hâtim'in, siyah ve beyaz iplikle gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığının kastedildiğini bilmediğine işaret etmek istemiştir. Bu da, Kurtubî'nin konuyla ilgili görüşüne kuvvet kazandırmaktadır.³⁰

Kadı İyâz'ın bu konuda söyledikleri şöyledir: "Adî bin Hâtim, âyet-i kerîmeyi anlayış tarzından dolayı, iki iplik alıp yastığının altına koymuştur. Aynı şekilde davranan başka sahâbîler de olmuştur." Daha sonra Kadı İyâz, bu cümleyi aynen Kurtubî'nin anladığı biçimde izah eder: "Hadîsin manâsı şudur: Eğer sen, Allah'ın murâd ettiği iki ipliği (gece ile gündüzü) yastığının altına koyabildinse, senin yastığın çok uzun ve geniş demektir."

B) Adî bin Hâtim Olayı ile Ayetin İniş Tarihinin Bağdaşmazlığı

Ş Adî bin Hâtim hadîsiyle ilgili olarak, şöyle bir soru hatıra gelebilir: "Bu hadîsin zâhirine bakılırsa, ak iplikle kara iplikten bahsedilen âyet-i kerime nâzil olurken, Hz. Adî'nin orada bulunduğu anlaşılıyor. Bu, onun daha önceden müslüman olmasını gerektirir. Halbuki hakikat, öyle değildir. Çünkü âyet-i kerime çok önceden, hicretin ilk zamanlarında inmiş, Adî bin Hâtim ise hicretin 9. veya 10. yılında müslüman olmuştur. İbn İshâk ile diğer Siyer ve Megâzî müellifleri, vak'ayı bu şekilde tesbit etmişlerdir. Ya âyetin, orucun farz kılınış tarihinden sonra indiğinin söylenmesi gerekir, bu ise uzak bir ihtimaldir; ya da Adî hadîsi mahzuf kelimeler yerleştirilerek tevil edilmelidir."³¹

□ Ulemâ bu soruya, dört şekilde cevap vermiştir:³²

1) Hadîs-i şerifte sözü geçen âyet, oruç farz kılındıktan sonra nâzil olmuştur. Buhârî şârihi Aynî, bu cevabı ihtimalden pek uzak görmektedir.

2) Hz. Adî'nin sözü, tevil olunur. Onun bu sözden murâdı: "Ben, müslüman olduğum vakit, bu âyet bana okununca, beyaz ve siyah iplerle tecrübeye giriştim." demektir.

3) Hadîsin manası, "Âyetin indiğini duyunca, iki ip aldım." demektir.

4) Hadiste mahzuf (bağlamdan anlaşıldığı için ifade edilmeyen) kelimeler vardır. Bunlar, şöyle takdîr olunur: "Âyet-i kerîme nâzil olup da bir müddet sonra ben Medine'ye gelerek İslâmiyeti kabul ettiğim ve namazı şöyle kıl, orucu böyle tut şeklinde onun şeriatlarını öğrendiğim vakit iki ip aldım." Aynî, bu dördüncü vechin en

³⁰ Kurtubî, *Tefsir*, 2/318.

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 4/132; İbn Hacer, *İsâbe*, 2/468.

³² Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/60; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 4/132.

güzel olduğunu söylemektedir. İmam Ahmed bin Hanbel'in rivayeti de, bu tevcîhi teyid eder. Mücâlid tarikıyla gelen bu rivayette, "Rasûlüllah (s.a.s.), bana namazla orucu öğreterek 'Namazı şöyle kılacaksın, orucu da şöyle tutacaksın. Güneş kavuştu mu tâ kara iplikten ak ipliği seçinceye kadar yeyip içebilirsin' buyurdu. Ben de iki iplik aldım. (..) " buyurulmaktadır.³³

C) "Mine'l-fecr" Kaydının Eklenişi

Hadisten anlaşıldığına göre, "mine'l-fecr" eklentisi, âyet-i kerîmenin baş tarafından hayli zaman sonra nazil olmuştur. Bazıları, eklentinin, âyetin indiği Ramazan'dan öbür Ramazan'a bir sene sonra indirildiğini söyler.³⁴

□ Tahâvî'nin rivayetine göre, âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra, Ashâb-ı Kirâm bir müddet aydınlık karanlıktan göz kararıyla iyice seçilinceye kadar yeyip içmeye devam etmişler, sonra -Sehl'in belirttiği gibi- Allah Teâlâ fecir kaydını indirmekle bu hükmü neshetmiştir.³⁵ Fakat Kadı İyâz, Tahâvî'nin ve Dâvudî'nin bu görüşüne itirazda bulunmuş, hükmün onun dediği gibi evvelâ sabit olup, sonradan neshedilmediğini, hadisten murâdın bu işi bazı bedevîlerin, kıt anlayışlıların veya dillerinde gece ve gündüz hakkında böyle kullanım olmayanların tevil suretiyle yaptıklarını beyândan ibaret olduğunu söylemiştir.³⁶

□ Tâhir bin Aşûr, Sehl hadisinin, Ramazan orucunun farz kılınmasından önceki aşure orucunda, nezir orucunda veya nafiye oruçta bazı insanlar tarafından yapılan uygulamayı anlattığını belirtir. "Mine'l-fecr" ifadesi, Ramazan orucu farz kılınca, âyetin bütünü içinde yer aldı. Bu âyet inince, yanlış bir uygulama yaptıklarını anladılar. Benzer olay, daha sonra müslüman olan Adî için de meydana geldi. Yoksa, yedi-sekiz yıllık böyle bir uygulamanın olması makul değildir.³⁷

□ Süleyman Ateş'e göre, "mine'l-fecr" ifadesinin, önce âyette yokken sonradan bazı müslümanların yanlış anlamaları üzerine indiği hakkındaki bu rivayet uygun değildir. Çünkü bu kelime, âyetten ayrı inmiş olsaydı, kendi başına bir âyet olurdu. Kendi başına sadece "mine'l-fecr" diye bir kelimenin inmesi de doğru olamaz. Kur'ân'a sonradan ilâve yapıldığı kuşkusunu dahi doğuracak bu tür rivayetleri reddederiz. Çünkü Kur'ân âhâd haberiyle değil, tevatürle sabit olur. Esasen esbâb-ı nüzul râvîleri, her âyeti ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı zamanlarda inmiş göstermekle

³³ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/60; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 2/480-481.

³⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/50; İbn Atıyye, *el-Muharveru'l-Vecîz*, 1/167.

³⁵ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/185, no: 1019 açıklaması; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

³⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62. Aynı ifadelerin, Nevevî'nin görüşü olarak nakli için bk. Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/60.

³⁷ Tâhir bin Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 2/185.

yetinmemişler, bazan bir tek âyetin cümle ve kelimelerini lime lime edip her cümlenin ayrı bir olay üzerine ve ayrı zamanda indiğini dahi söyleyecek kadar işi ileri götürmüşlerdir.³⁸

□ Bu “minel-fecr” kaydı, ya yeni bir beyândır, yâhut ifadedeki “min” cer harfinin anlam özelliğiyle teb’îzdir (bölüm/parça), yani ilk bölümü anlatır; “mine’l-fecr: fecrin ilk kısmında”. Çünkü ak iplik, fecrin bir kısmı, ilk ânidir.³⁹ Zemahşerî, “mine’l-fecr” ifadesinin, “beyaz ip” için bir beyan olduğunu söyler. “Kara iplik” ifadesi ise bu açıklamadan anlaşıldığı için, ayrıca beyan edilmemiştir. Çünkü, ikisinden birinin açıklanması, diğeri için de açıklamadır.⁴⁰ Aslında mahzûf bir “mine’l-leyl” içeren “kara iplik” ifadesinde, bu bölümün söylenmeyiş sebebi, oruçla ilgili geceye ilişkin hüküm yokluğudur. Çünkü oruç, aydınlığın doğuşuyla ilgilidir. Buna, “leffüneşr/müretteb” denir. Benzetme, sûret ve hey’et konusundadır. Benzetme yönü (vechü’ş-şebih) ise, aydınlığın uzantısıdır.⁴¹ Önceden bu benzetmede durumun bilinirliğiyle yetinilmiştir. Ama ifade, bazılarına kapalı gelince, beyan açıkça yapılmıştır.⁴²

D) “Mine’l-Fecr” Kaydının İfadeye Etkisi

Kelâm, bu kaydın inmesinden evvel istiâre/mecaz (eş-Şerîf er-Radî) veya teşbîh-i belîğ (Zemahşerî) iken, bu kayıtle temsile/teşbîhe dönüşmüştür.⁴³ Müşebbeh, söylenmiş veya mukadder olursa, artık ona istiâre denmez. Tıpkı, “bir aslan gördüm” ifadesi yerine, “filânca aslanı gördüm” demek gibi.⁴⁴ Siyah iplik, gecenin karanlığı; beyaz iplik ise, fecrin aydınlığıdır. Burada teşbîh, istiâreden daha belîğdir. Çünkü istiâre, ancak durumun veya kelâmın gösterdiği yerde olabilir. Burada, “mine’l-fecr” ifadesi olmasa, istiâre bilinemezdi. Bu yüzden sahâbe, “mine’l-fecr” ifadesi inmeden önce, ipliklerin hakikat anlamını anlamıştır. Hatta Adî bin Hâtim, bu teşbîhi ve “mine’l-fecr” ifadesinin beyanını kavrayamamış, dolayısıyla iplikleri hakikat anlamına yormuştur.⁴⁵

□ Tâhir bin Aşûr’a göre, burada açık bir benzetme yoktur. Asıl kastedilen, fasih dilde murat edilen anlamın apaçık olmasıdır.⁴⁶

³⁸ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/312; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, 308-9.

³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389. Ayrıca bk. Kadı Beyzâvî, *Tefsîr*, 1/107; Ebu Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 1/51-52.

⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, 8/57; Ebu Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 1/52; Nisâburî, *Garâibu’l-Kur’ân*, 2/125; Alûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, 2/66.

⁴¹ Sâvî, *Hâşiye ale’l-Celâleyn*, c.1 (Bakara, 2/187 tefsiri).

⁴² Kadı Beyzâvî, *Tefsîr*, 1/107.

⁴³ Kadı Beyzâvî, *Tefsîr*, 1/207; Ebu Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 1/50; Alûsî, *Rûhu’l-Beyân*, 2/66; Sâbûnî, *Revâi’u’l-Beyân*, 1/200.

⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389.

⁴⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389-90; Ebu Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 1/51.

⁴⁶ Tâhir bin Aşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 2/183.

E) "Mine'l-Fecr" İfadesinin İnişi ve Beyanın İhtiyaç Zamanından Gecikmesi

Bâzıları, âyetteki kara iplikle ak iplik tabirlerinin gece ile gündüz mânâsına geldiklerini bildiren "mine'l-fecr" lafzının, bu âyetten hayli zaman sonra nâzil olduğunu ileri sürerek, beyânın nasıl olup da ihtiyaç zamanından geri bırakıldığını, hâlbuki beyân gelinceye kadar teklifin devam ettiğini müşkil saymışlardır.

a-Beyanın Varlığı

Ş Beyanın varlığı noktasında, şöyle bir itiraz yapılabilir: "Beyaz iplik"ten muradın fecir olması, ihtiyaç olduğu halde mücmelin beyanın gecikmesi, nasıl caiz olabilir? Oysa teklifin bekasına rağmen, beyanın ihtiyaç vaktinden gecikmesi caiz değildir?!

□ Ulemâ bunlara şu cevapları vermişlerdir: Âyet-i kerîmede, aslında "fecir" lafzı nâzil olmadan da, beyân vardır. Yalnız herkesin anlayacağı şekilde değil, pekçok veya bazı mütehasşislar anlayacağı şekildeydi. Beyânın, herkesin anlayabileceği derecede açık olması gerekmez.⁴⁷ Kaldı ki, "mine'l-fecr" eklentisi inmeden önce âyet-i kerîmeden maksadın ne olduğunu, Hz. Adî ve bazı lafzı hakikat anlamına yoranlar anlamamıştır. İslâm'dan önceki câhiliyet devrinde ak iplikle kara ipliğin gündüzle gece mânâsında kullanılması yaygınlaşmıştır, bunun beyâna ihtiyacı yoktur. Ayetin inişi sırasında Hz. Peygamber'in huzurunda bulunan Kureyş ve muhatap olan başkalarının lehçesinde bu kullanım yaygındı. Adî bin Hâtim ve âyeti anlamakta zorlananlar, bu lehçeyi bilmiyorlardı. Çünkü, bütün Araplar, bütün lehçeleri bilmezdi. Ama durum, bazılarında biraz karışık geldi. Dolayısıyla, bu ifadeleri, gerçekten iplere yordular. Durumu Hz. Peygamber'e sorunca, Allah'ın muradını onlara bildirdi. Yüce Allah da, "mine'l-fecr" eklentisini indirdi. Böylece ihtimal ortadan kalktı, lafızdan kastedilenin gecenin karanlığı ve fecrin aydınlığı olduğu anlaşıldı.⁴⁸ Nevevî (631-676), şöyle der: "İpleri böyle hakikat anlamında anlayanlar, Rasûlullah'ın (s.a.s.) meclislerinde sürekli bulunmayanlar, hatta bedevîler ve kıt anlayışlılar veya dillerinde gece ve gündüz hakkında böyle kullanım olmayanlardır."⁴⁹

b-Beyanda Gecikmenin Yokluğu

Teklîfu mâ-lâ yutâka (insan gücünü aşan yükümlülüğe) cevaz veren bazı bilginler, beyanın ertelenmesine de cevaz verir. Fakat fukaha ve (Ebu Ali ve Ebu Hâşim dahil) mütekellimlerin çoğu, beyânın ertelenmesini sahih görmez. Onlara göre, Sehl bin Sa'd hadisi, bu gerekçeden dolayı, sahih değildir.⁵⁰ Dolayısıyla, "mine'l-fecr"ın,

⁴⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/94.

⁴⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/284; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 2/480.

⁴⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/60, 62.

⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, ; Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 1/50; Molla Civen el-Hanefî, *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fî Beyâni'l-Ayâtî's-Şer'iyye*, 78-79. Beyanın hitap vaktinden tehiri ise çoğunluğa göre caizdir. (Nisâburî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 2/125)

beyanın ertelenmesi olarak tevcihi sahih olmaz. Nitekim Kadı Beyzâvî, şöyle der: "Böyle bir tevcih, ancak bu, Ramazan'ın girişinden önce olduğunda sahih olabilir. Çünkü, bunun Ramazan'da oluşu, beyanın ihtiyaç vaktinden ertelenmesini gerektirir. Bu ise sahih olmaz."⁵¹

□ Dâvudî, şöyle der: "Sanırım ki mahfuz olan, Adî'nin hadisidir. Çünkü Allah, beyanı, ihtiyaç vaktinden ertelemeyiz. Sehl hadisi mahfuz olursa, bu tamamen onlara farz kılınandır, sonra "mine'l-fecr" ifadesiyle neshedilmiştir."⁵²

c-Nesih Beyanı Oluşu

□ Ebu Hayyân'a göre, "mine'l-fecr" ifadesinin inışı, beyanın ihtiyaç vaktine ertelenmesi değil, nesih türündendir. Nitekim sahâbe, buna göre, yani lafzı "mine'l-fecr" ifadesi inene kadar zâhiri üzere uygulayarak hareket etmiştir. Böylece, ak ve kara iplikleri zâhiri üzere yorumlamak neshedilmiştir. Dolayısıyla, mecaz olmuşlardır. Ufukta yayılan şafak sökmemesinin ilk belirışı beyaz ipliğe, gecenin son karanlığından fecir sırasındaki uzantı kara ipliğe benzetilmiştir.⁵³ Oysa nesih, böyle alışılmadık şekilde değil, bağımsız bir kelâmı olabilir.⁵⁴

□ Tâhir bin Aşûr da, âyetteki "hayt" (iplik) kelimesinin Araplar için açık olmasından dolayı, beyanın ertelenmesinden sözedilemeyeceğini belirtir. Dolayısıyla ifade, mücmel türünden değil, zâhir (apaçık) türündendir. Bazılarının tam anlamaması, bu açıklığı ortadan kaldırmaz. Yanlış anlayanlar, "min" edatını, sebep olarak anlamalarından dolayı buna yönelmişlerdir. "Seçilmenin" (tebeyyün), fecir ışığı sonucu olduğunu sanmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, Adî'ye söylediği sözü, işte bunun için söylemiştir.⁵⁵

F) Sehl bin Sa'd Hadisi ile Adî bin Hâtim Hadislerinin Bağdaştırılması

Sehl hadîsi ile Adî hadîsi arasında, bir tezat olduğu ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, bu tezadı şöyle ortadan kaldırır: Adî bin Hâtim'in hadîsi, Sehl bin Sa'd'ın hadîsinden daha sonradır. Sanki, Adî'ye Sehl hadîsinde bahsedilen şey ulaşmamıştır. Mücerred olarak âyeti iştirak ve yukarıda geçtiği şekilde anlamıştır. Bunun üzerine, Rasûlullah (s.a.s.) âyetteki "mine'l-fecr"den murâdın, karanlığı aydınlıktan ayırmak olduğunu beyân etmiştir. Bundan evvelki hadîste, Hz. Adî'nin biri beyaz, diğeri siyah iki ipi yastığının altına koyduğu bildirilmişti. Sehl bin Sa'd hadîsinde ise, ashâb-ı kirâmdan bazılarının iki ipliği ayaklarına bağladıkları görülüyor. Fakat iki rivayet

⁵¹ Kadı Beyzâvî, *Tefsîr*, 1/107.

⁵² Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

⁵³ Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 1/50.

⁵⁴ Alûsî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/67.

⁵⁵ Tâhir bin Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/185.

arasında, bir karşıtlık yoktur. Zira bazılarının iplikleri yastıklarının altına koyması, diğerlerinin ayaklarına bağlaması mümkündür.”⁵⁶

□ Ulemâdan bazıları, iki rivayeti uzlaştırmak için, Ashâb’ın sahur zamanına kadar iplikleri yastıklarının altında tuttukları, sahur zamanında onları ayaklarına bağladıkları ihtimâlden bahsetmişlerse de, Aynî tarafından bu ihtimâl uzak görülmüştür. Çünkü o zaman, kendileri uyanık bulunacakları için, ayaklarına iplik bağlamaya hâcet yoktur. Elleri, onları daha iyi görürler.⁵⁷

□ Müfessir Kurtubî (ö.656), Hz. Adî rivayeti ile Sehl rivayetini uzlaştırmış ve Adî rivayetinin Sehl rivayetinden sonra vârid olabileceğini belirterek, Hz. Adî’nin, Sehl rivâyetindeki macerayı işitmemiş, sadece âyeti duymuş olması ihtimalini ileri sürmüştür. Maamafih, yine Kurtubî’nin beyânına göre, her iki hadîsin aynı olay hakkında vârid olması muhtemeldir. Yalnız, râvilerden bazısı, âyetteki “fecir” kelimesini âyetin bütünü içinde zikretmiş, bazıları da onu âyetten ayırmışlardır. Çünkü bu kelime, âyet-i kerîmenin baş tarafından hayli zaman sonra nâzil olmuştur. Bazıları, bir sene sonra indirildiğini söylerler.⁵⁸

1.1.2 Göz Kararıyla Belirleme

Sahâbe, Adî bin Hâtim, h. 9. veya 10. yılda müslüman oluncaya kadar, Sehl hadisinde belirtildiği üzere imsak vaktini göz kararıyla belirlerdi. Adî’nin bu durumu sorması üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s.), âyetteki ifadeyi gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığı olarak beyan etmiştir.⁵⁹ Aslında bu açıklama, âyetteki ifadeyi Adî gibi hakikat manasında anlayanlar için bir belirginlik kazandırmaktadır. Ama yine de, fecrin doğması mı yoksa, mükellef tarafından görülmesi esas alınacaktır tartışması olmuştur. Cumhur’a göre, fecrin belirmesinde mükellefin görüşü esastır. Dolayısıyla, bir kimse fecrin doğup doğmadığında şüphe ederse, kendisine yemek-içmek helâl olur. Ancak, fecirden sonra yediği kesinlikle belli olursa, o günü kaza etmesi gerekir.

Fecrin doğuş sınırı, müşâhedeyle belirginleştğinde göz kararıyla hareket edilebilir. Ama ayın parlak olduğu, gökyüzünün bulutlu olduğu veya fecrin doğuşunun görülemeyeceği yerde bulunulduğu zamanlarda, fecrin doğuşu konusunda ihtiyatlı davranmak zorunludur. Çünkü, fecrin doğuş durumuna dair bilgi edinme imkânı yoktur. Dinini tertemiz tutmak için, fecrin doğuş vaktinin girdiğinden kesin bilgi sahibi olana kadar imsak etmek zorunludur.⁶⁰

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, 8/182-83. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/61.

⁵⁷ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/61.

⁵⁸ Kurtubî, *Tefsir*, 2/318; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

⁵⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/62.

⁶⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/287, 288; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/51.

1.2 Mecâzî Yorumlarda İlk Vakit

Ş Hadîsin metninden anlaşıldığı üzere; Adî bin Hâtîm, "(..) *Şafağın* (fecir: tanağarması) *ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı* (gün ağarması), *siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya* (güneş batıncaya) *kadar oruç tutun.*" (Bakara: 2/187) âyetini duyunca, bir siyah, bir de beyaz ip alıp, yastığının altına koymuş ve yeme-içmeye son vermek için iplerin birbirinden ayrılabilceği vakti beklemiştir. Ancak, sabah yaklaştığı halde, ipleri ayırdedememiş ve durumu Hz. Peygamber'e arzemiştir. Burada, şöyle bir soru akla gelebilir: "Âyette, hakîki ma'nânın kastedilmediğine delâlet eden açık bir karîne var, o da ifâdenin sonundaki, "mine'l-fecr" kelimesidir. Bu karîne, beyaz iplik ve siyah iplikten maksadın gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğunu, açıkça ortaya koyuyor. O halde, Adî bin Hâtîm, niçin böyle bir hataya düşmüştür?"

□ Bu soruya, birkaç yönden cevâp verilebilir: 1- Adî bin Hâtîm, âyet-i kerîmedeki "mine'l-fecr" ifâdesini, sebep manâsına almış olabilir. Yâni, manayı; "fecir sebebiyle, beyaz iplik siyah iplikten ayrılınca kadar" diye anlamıştır. 2- Adî bin Hâtîm, bu işaret edilen bölümü unutmuştur. Nitekim, İbn Cerîr'in Adî'den rivayet ettiği şu haber, buna delâlet etmektedir. "Rasûlullah'a (s.a.s.) geldim. Bana, İslâmî öğretti. Her namaz vakti içinde nasıl kilacığımı tarif etti. Sonra da, "Ramazan geldiği zaman, fecirleyn beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar ye-iç. Sonra geceye kadar orucu tamamla." buyurdu. Ben, bunun ne olduğunu anlamadım. Siyah ve beyaz iki iplik büktüm. Fecir vaktinde, onlara baktım, fakat ikisini de aynı gördüm. Bunun üzerine, Rasûlullah'a (s.a.s.) gittim ve "Yâ Rasûlallah, bana tavsiye ettiğin herşeyi yaptım. Ancak, siyah iplik-beyaz iplik meselesini beceremedim." dedim. "Buna sebep ne, yâ Ebâ Hâtîm?" buyurdu ve sanki yaptığımı anlamış gibi gülümsedi. Ben; "Beyaz ve siyah iplikten iki iplik büktüm ve geceden (itibaren) onlara baktım. Ancak onları, hep aynı buldum." dedim. Rasûlullah (s.a.s.) bunu duyunca, azı dişleri görülünceye kadar güldü ve "Ben sana "fecirleyn" demedim mi? O ancak, gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığıdır." buyurdu."⁶¹ İbn Cerîr'in rivayet ettiği bu hadîs, âyet-i kerîmedeki "mine'l-fecr" kelimelerinin de, geri kalanıyla birlikte bir bütün halinde indiğini gösterir.

□ Mecaz anlamın belirleyicileri ve özellikleri konusunda, şunlar söylenebilir:

1-Mecaz Anlamın Karînesi

Âyet-i kerîmedeki "beyaz iplik ve siyah iplik"ten maksat; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de belirttiği gibi, gecenin karanlığı ve fecirin/gündüzün aydınlığıdır. Aydınlık ve

⁶¹ Taberî, *Tefsir*, Bakara, 2/187.

karanlığın, beyaz ve siyah ipliğe benzetilmelerine sebep, sabaha doğru bunların ikisinin de iplik gibi uzamalarıdır.

□ Ebû Ubeyd, âyette geçen siyah ve beyaz ip terkiplerine şu anlamları vermiştir: "Siyah ip gece, beyaz ip ise fecr-i sâdıkır. Burada, ip diye çevrilen "hayt" kelimesi, renk anlamına gelir."⁶²

□ Zemahşerî ise, konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Beyaz ip, ufka yatay olarak uzanan ikinci şafağın başlangıç ânıdır. Şafakta ortaya çıkan bu aydınlık, ufka paralel uzanmış bir ip gibidir. Siyah ip ise, bu şafakla birlikte ufukta görülen gecenin alaca karanlığıdır; bu alacakaranlık da âdeta bir ip gibi uzanmıştır."⁶³ Fıkıh kitaplarının çoğunda da, bu doğrultuda değerlendirmeler vardır.

2- Mecazın İstiâre veya Teşbih Oluşu

Ulemâdan bazıları, âyet-i kerîmedeki mecâzın istiâre mi, yoksa teşbîh türünden mi olduğu meselesi üzerinde de durmuşlardır. Aynî, bunun istiâre türünden olduğunu söylemiş ve "Biz, bu bâbın evvelinde, bunu Zemehşerî'den naklettik." demiştir.⁶⁴ "Mine'l-fecr" beyaz ipliği açıklamak için indi; siyah ipliği açıklamadı, çünkü birinin açıklanması, ötekini de açıklamasını içerir. Böylece söz, istiâreden teşbîh-i belîğeye kaydır. "Aslan gördüm" sözü mecazdır. Ama "filanca aslanı gördüm" denirse, teşbîh olur. İstiâre, her ne kadar teşbîhten daha belîğ ve fesâhata daha etkiliyse de, mükelleflerden karışıklığı kaldırmak daha önemli ve önceliklidir. Bu bağlamda fesâhat, istiârenin ferdidir. Bu ise, kesinlikle beyanın ihtiyaç vaktinden ertelenmesi değildir.⁶⁵

⁶² Serahsî, *Mabsût*, 3/54.

⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389, 390.

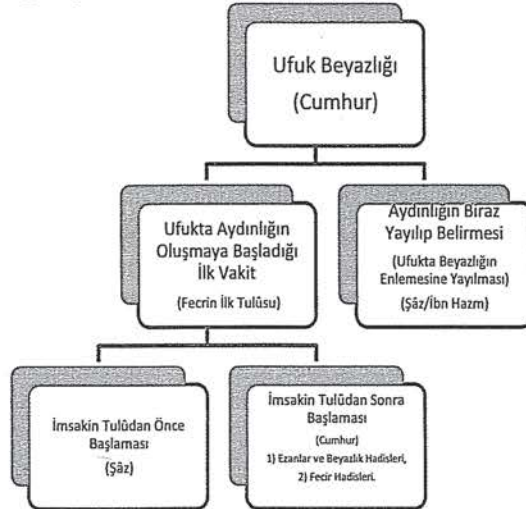
⁶⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/61.

⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/389-90; Nisâburî, *Garâibu'l-Kur'ân*, 2/125.

1.2.1İmsakin Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Beyazlığıyla Başlaması (Ufuk Beyazlığı) Yaklaşımı

Oruca başlama vaktinin fecrin ilk doğuşuyla mı, yoksa aydınlığın yayılışıyla mı olduğunda farklı görüşler vardır.

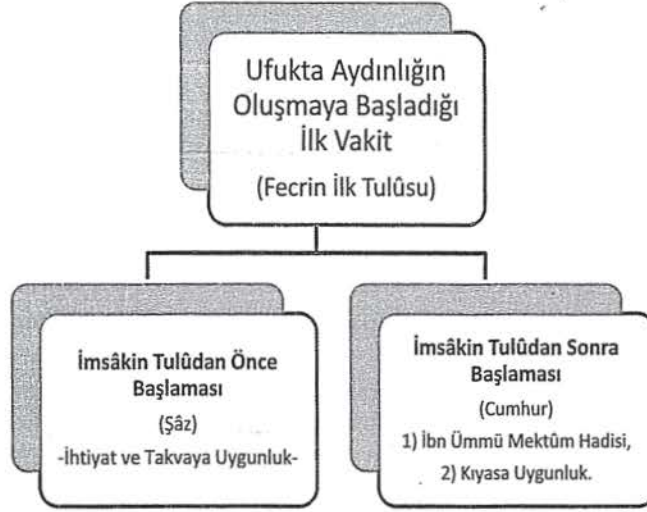

1.2.1.1Ufukta Aydınliğin Oluşmaya Başladığı İlk Vakit (Fecrin İlk Tulusunu Sınır Kabul Edenler)

Ulemânın ekseriyetine göre, fecir yayılıncaya kadar yemek içmek caizdir. Dört mezhep imamının görüşü de bu merkezdedir. İbnü'l-Münzir'in bildirdiğine göre; Hz.

Ömer, Hz. Ali ve İbn Abbas da bu fikirdedirler.⁶⁶

□ Fecrin, ufuktaki enlemesine beyazlık olduğunu kabul eden cumhur, yemeyi haram kılan sınır, başka bir deyişle sahurun ne zamana kadar devam ettiği konusunda, iki yaklaşım benimsemiştir.

1.2.1.1.1.İmsâkin Tulûdan Önce Başlaması Yaklaşımı

Bir grup, bizzat fecrin doğuşunu, yemeyi haram kılan sınır kabul etmiştir.⁶⁷ Buna göre, ikinci fecrin başlangıcı, sahurun sonudur. Dolayısıyla, fecrin doğuşundan önce, ihtiyat ve sedd-i zerîa gereği, yeme-içmeyi kesmek gerekir. Bu yaklaşım, ihtiyat ve takvaya daha uygundur. Fakat, bizzat fecrin doğuşuna çok az kişi tanık olabilir. Bu, bir zorluktur; zorluk ise, kaldırılmıştır.⁶⁸ Bu ihtilâf, sabah namazının vaktindeki ihtilâfa benzetilerek; Şemsüleimme Hulvânî, "fecrin ilk doğmaya başlaması zamanını kabul etmek daha ihtiyatlı, aydınlığın yayılmasını kabul etmekse, ruhsat ve kolaylıktır" demektedir.⁶⁹

1.2.1.1.2.İmsâkin Tulûdan Sonra Başlaması Yaklaşımı

Cumhura göre, imsak fecrin doğuşundan sonra başlar, âyet ve haber dolayısıyla fecrin doğuşuna kadar yenebilir. Bu konuda, diğerleri yanında başta Adî bin Hâtim ve Sehl bin Sa'd hadisleri olmak üzere, özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.), İbn Ümmi

⁶⁶ İbnü'l-Münzir, *el-İsrâf*, 3/117-18; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/323, 324; Alûsî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/67.

⁶⁷ Tehânevî, *İ'lâu's-Sünen*, 9/131.

⁶⁸ İbn Rüşd, *BM*, 2/52; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/323; Tehânevî, *İ'lâu's-Sünen*, 9/131-32.

⁶⁹ Aynı, *Binâye*, 3/634; Şeyh Nizam, *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, 1/214 (1/51); İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, 3/330 (2/371).

Mektûm'un Ezanı hadisine dayanırlar:⁷⁰ "Sahurda, İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar, yeme-içmenize devam edebilirsiniz. Çünkü o, fecir doğuncaya kadar ezan okumaz."⁷¹ Bu hadis, ihtilaf konusuyla ilgili nasır veya nas gibidir. Kıyasa daha uygun olan görüş de budur. Ayrıca bu görüş, Bakara, 2/187 âyetinin zâhirine de uygundur.⁷² İbn Mes'ûd ve Semura bin Cündeb hadislerinin gereği de budur.⁷³ "Haberler böyle geldi, ülkeler (emsâr) böyle uygulayadurdu."⁷⁴

A) Ezanlar ve Beyazlık Hadisleri (Fecri Ufukta Yayılan Beyazlık Olarak Açıklayan Hadisler)

1-Bilâl-i Habeşî/İbn Ümmi Mektûm Ezanları

a) Bilâl-i Habeşî'nin İlk Ezanı, İbn Ümmi Mektûm'un İkinci Ezanı Okuması (İbn Ömer Hadisi ve Şahitleri)

Bilâl-i Habeşî (r.a.) sabah namazı vakti girmeden bir defa ezan okurdu. İbn Ümmi Mektûm ise, Bilâl'den sonra bir ezan daha okurdu, işte bu ezan sabahın vaktinin girdiğini gösterirdi. Bu, pekçok hadiste ifade edilmiştir.

**İbn Ömer Hadisi: İbn Ömer'den (r.a) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

1) "Bilâl, ezanı geceleyin (fecir olmadan) okur. İbn Ümmi Mektûm'un ezanını işitinceye kadar yiyip içebilirsiniz."⁷⁵ Çünkü o fecir doğmadan ezan okumaz."⁷⁶ Ş İbni

⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/325.

⁷¹ Buhârî, savm, no: 617; Müslim, sıyâm, no: 1092.

⁷² Sahnûn, *Müdevvene*, 1/265; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/52; Tûsî, *el-Mebsût*, 1/268; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 2/233; İbn Kudâme, *Mugnî*, 4/325; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/46-47, 6/322, 323; Meydânî, *el-Lubâb*, 1/164-65; Şevkânî, *es-Seylu'l-Cerrâr*, 2/117; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 167. Ezan hadisleri ile Hz. Ömer'in ve İbn Abbas'ın sözüne dayanan Hâricî-İbâzîler de bu görüştedir; gün, fecrin doğuşuyla başlar. (Horasânî, *el-Müdevvetü'l-Kübrâ*, 2/85-6; Semînî, *et-Tâcu'l-Manzûm*, 3/22, 23)

⁷³ Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/51.

⁷⁴ Kurtubî, *Tefsir*, 2/318; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 167.

⁷⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/9, no: 4551 (isnâdı sahih) ; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsnedlel-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), no: 285/1155. Benzer rivayetler için bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/57, no: 5195, 62, no: 5285, 64, no: 5316, 73, no: 5424, 79, no: 5498, 107, no: 5852, 123, no: 6050-51; Mâlik, *Muvatta*, salât, 14-15; Buhârî, ezan, 11-13; Müslim, sıyâm, 34-38, no: 1091-92; Tirmizî, salât, 35, no: 203 (hasen-sahih) ; Nesâî, ezan, 9, no: 633, 635-636; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/17; Dârimî, salât, 4, no: 1192-1193; Tayâlisî, *Sünen*, 3/360, no: 1928; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, 1/40 ("gözündeki rahatsızlıktan dolayı" kaydı var) ; Humeydî, *Müsned*, 2/236-237; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 9/370, no: 5492; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/380.

⁷⁶ Buhârî, ezan, 11, no: 617, savm, 17 (Feth, 2/99) ; Müslim, sıyâm, 36-37, no: 1092 (2/768) ; Nesâî, no: 634, 688; Dârimî, salât, 4. Sened (sahih) : Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/123, no: 6051; Ahmed bin Hanbel, *Müsnedlel-Fethu'r-Rabbânî*, no: 286/1156. Benzer rivayetler için bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/9, no: 4551, 57, no: 5195, 62, no: 5285, 64, no: 5316, 73, no:

Ömer: "İbn Ümmi Mektûm, âmâ bir kimse idi. Kendisine 'sabah vaktine girdin, sabah vaktine girdin' diye söylenip bildirilene değin ezan okumazdı." demiştir.⁷⁷ Ş Hadisin bazı rivayetlerinde yer alan, "İbn Ümmi Mektûm'a, 'Sabahladın, sabahladın' denilirdi." cümlesi gösteriyor ki, İbn Ümmi Mektûm, fecrin doğmasına yakın veya fecir doğarken ezan okumaya dikkat eder, vakti bildirmek için Hz. Bilâl'in ezanıyla yetinmezdi.⁷⁸ Zira Hz. Bilâl, ezanı muhtelif vakitlerde okurdu.

2) "Bilâl'in ezanı, hiçbirinizi sahur yemeğinden alkoymasın. Çünkü Bilâl, henüz geceyken ezan okur. Onun bu ezanı, sizden ayakta olanları (ibadette bulunana/teheccüt namazı kılana/uyanık olana) haber vermek, uykuda olanı da uyandırmak içindir."⁷⁹ Rasûlullah (s.a.s.), bunu söyledikten sonra, fecir vaktinin iyice anlaşılması için, parmaklarını yukarıya kaldırıp aşağıya diker ve "Fecir beyazlığın böyle açığa çıkması değildir, tâ ki şöyle olmayınca." dedi. Bunu söylerken de, şehadet ve orta parmağını üstüste bindirip sağa sola uzattığı rivayet edilir.⁸⁰

**İbn Ömer Hadisinin Şahitleri

a- Hz. Ayşe'den (r.a.) Şahidi: Hz. Ayşe'nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Bilal, ezanı gece vakti okurdu. Rasûlullah (s.a.s.) (insanların zihinlerindeki soru işaretlerine son vermek için) şöyle buyurdu: "Abdullah İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyip içebilirsiniz."⁸¹ Çünkü o, fecir doğmadıkça ezan okumaz.^{82,83} Ş Hadisin ravilerinden Âişe veya Kâsım bin Muhammed (ö.106), şöyle demiştir: "Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm'un ezanları arasında, biri çıkıp diğeri incek kadar bir süre vardı."⁸⁴ Biri inip diğeri çıkmak istediğinde, çıkkanı engelleyerek, şöyle derdi: "Biz sahurumuzu

5424, 79, no: 5498, 107, no: 5852, 123, no: 6050; Mâlik, *Muvatta*, salât, 14-15; Buhârî, ezan, 11-13, savm, 17; Müslim, salât, 7, sıyâm, 36-38; Tirmizî, salât, 35, no: 203 (hasen-sahih); Nesâî, ezan, 9, no: 635-636; Dârimî, salât, 4, no: 1192-1193; Dârakutnî, *Sünen*, salât, no: 48, 1/244; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, salât, 1/139; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Haydarabad), 1/383.

⁷⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/123; Mâlik, *Muvatta*, salât, no: 15 (1/74-5); Buhârî, ezan, no: 617; Nesâî, ezan, no: 688.

⁷⁸ İbn Hazm (*Muhallâ*, 6/231), bu yaklaşımı, şiddetle eleştirir.

⁷⁹ "Takvimlere göre okunan ezanlar, bu hadisi şerife göre, imsâk etmek için değil, sahur yemeye başlamak için bir uyarı ve uyandırma olmalıdır, ki hadisi şerifin manasına uygunluğu düşünülebilir." (Atay, "Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti", 7) Böyle bir değerlendirme, hadisin söyleniş maksadını tamamen tersyüz etmektedir.

⁸⁰ Ahmed bin Hanbel, *Müsned/el-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), 3/35; Buhârî, ezan, 13 (no: 5298); Müslim, sıyâm, 38; Ebû Dâvûd, savm, 17; Dârimî, *Sünen*, 1/373.

⁸¹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 6/44, no: 24050, 54, no: 24154; Buhârî, ezan, 13, savm, 17, no: 1918-1919. Benzer rivayet: Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 6/185-186, no: 25398; Müslim, salât, 7-8; sıyâm, 37-8, 1091-1092; Nesâî, ezan, 10, no: 637; İbn Huzeyme, *Sahih*, 3/211, no: 1932.

⁸² Buhârî, savm, 17, no: 1918-19; Nesâî, ezan, no: 689.

⁸³ Buhârî, savm, 17, no: 1918, ayrıca bk. no: 617 ve etrâfi.

⁸⁴ Buhârî, ezan, 13, savm, 17, no: 1919; Müslim, sıyâm, 38; İbn Ebî Şeybe, *Musamef*, 4/20.

yapana kadar, olduğu yerde kal.”⁸⁵ Bundan anlaşılacağı üzere, birincisi fecr-i kâzibin, diğeri fecr-i sâdığın doğuşunda ezan okurlarmış.

b- Semura bin Cündüb'den (r.a.) Şahidi.⁸⁶

c- İbn Mes'ûd'dan (r.a.) Şahidi: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi: “*Bilâl gece (fecir olmadan) ezan okur. Siz, İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyip içebilirsiniz.*”⁸⁷

d- Übey bin Kâb'dan (r.a.) Şahidi: Rasûlullah (s.a.s.) dedi ki: “*Ey Bilâl! Ezanın ile kâmetin arasında biraz ara ver ki yemek yiyen rahatlıkla bitirebilsin, abdest alan da rahatlıkla onu tamamlayabilsin!*”⁸⁸

Bu hadisin muhtelif lafızlarından anlaşıldığına göre, Hz. Bilâl'in vazifesi, Hz. Peygamber'in emrettiği vakitte geceleyin ezan okumaktır. Ashâb-ı Kirâm, Hz. Bilâl'in ezanından sonra sahur yemeye devam ederdi. Ayrıca, Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un okuduğu ezan, Bilâl'in okuduğu ezana yakındır. İbn Ümmi Mektûm'a “sabah oldu, sabah oldu” denilmesi, onun ezan okumak için fecrin doğuşuna veya yükselişine yakın vakti gözettiğini gösterir. Çünkü o, vaktin bilgisi konusunda Bilâl'in ezanıyla yetinmezdi. Bilâl, ezanı değişik vakitlerde okurdu. “Birin inip diğ erinin (dama/minareye) çıkacağı kadar fasıla bulunurdu.” denilmesi, bazı zamanlardaki müşâhadeye göredir. Çünkü Bilâl, ezanı her gece aynı vakitte okusa, Rasûlullah (s.a.s.) onun ezanıyla yetinerek, “İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içebilirsiniz.” buyurma ihtiyacı duymaz, “Bilâl ezanı bitirdi mi, yiyip içmeyi kesin.” emrini verirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.), İbn Ümmi Mektûm'un ezanını, yasağın başlangıcı olarak belirlemiştir. Buradan anlaşılan, İbn Ümmi Mektûm'un, vakti kollayan bir adamının olmasıdır. Böyle olmasaydı, bazan vakti bilemeyebilirdi. Nitekim, İbn Şihâb'tan yapılan nakil, bunu açıklığa kavuşturur: “İbn Ümmi Mektûm, görme özür lüydü. İnsanlar fecrin doğuşunu gördüklerinde ona ‘ezan oku’ deyinceye kadar, ezan okumazdı.”⁸⁹

⁸⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 4/433; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/189, no: 1030.

⁸⁶ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/7, no: 19962, 9, no: 19980, 13, no: 20025, 20034, 19, no: 20080; Müslim, *sıyâm*, 41; Ebu Dâvud, *salât*, 18, no: 2346; Tirmizî, *savm*, 15, no: 706 (hasen); Nesâî, *sıyâm*, 30, no: 2169.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned/el-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), no: 284/1154, 286/1156.

⁸⁸ Sened: (zayıf) : Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/143, no: 21282; Ahmed bin Hanbel, *Müsned/el-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), no: 293/1163 (Hamza Ahmed: isnadı sahih; Şuayb el-Arnâvûd: isnadı zayıf, no: 21285), 5/143, no: 21183 (Hamza Ahmed/Şuayb el-Arnâvûd: isnadı zayıf, no: 21286; (Muârik bin Abbâd el-Abdî zayıftır. Abdullah bin Ebu'l-Cevzâ'yı ise meçhul sayarlar. Heysemî, hadisin Abdullah b. Ahmed bin Hanbel'in babasının *Müsned*'ine yaptığı ziyadelerden biri olduğunu hatırlatarak, Ebu'l-Cevzâ'nın Übey'den hadis işitmediğini kaydeder. Bk. *Mecma'uz-Zevâid*, 2/4. Bu durumda senedde inkıta olması sebebiyle de hadis zayıftır.) ; Ebû Dâvûd, *salât*, 43, no: 537.

⁸⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64. İki ezan arasındaki süre için, daha fazla ayrıntı verir.

b) İbn Ümmi Mektûm'un İlk Ezanı, Bilâl-i Habeşî'nin İkinci Ezanı Okuması
 Ş Yukarıdaki rivayetlerin tam tersine, Üneyse rivayetinde olduğu gibi, *"İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okur. Bu sebeple siz, Bilâl'in ezanını duyana kadar yeyip içebilirsiniz."*⁹⁰ tarzında hadisler de rivayet edilmiştir. Buna göre hadisler arasında bir zıddiyet söz konusudur.

□ Buhârî şârihi Aynî, bu tezâdın, Hz. Bilâl ve İbn Ümmi Mektûm'un, ezanı nöbetleşe okumalarından kaynaklandığını söyler. Buna göre, Hz. Peygamber, bazı gecelerde ezanı önce Bilâl'e, sonra İbn Ümmü Mektûm'a, bazı gecelerde ise, önce İbn Ümmi Mektûm'a, sonra Bilâl'e okutmuştur. Hadislerin hepsi gözönüne alındığında, oruca başlama ve sabah namazına durma konusunda, kim okursa okusun birinci ezana değil, ikinci ezana göre hareket edilir ve imsak bununla başlar. Sonuç olarak oruç tutacak olan bir kimse, fecr-i sâdık denilen tanyerinin ağarmasına kadar yiyip içebilir. Fecr-i sâdık doğdu mu, artık yeyip içmeyi kesmek zorundadır.

b) Bilal'in Ezanı ve Aydınlik Hadisleri (İşaretle Anlatım)

b/1) Semura bin Cündeb Hadisleri

Semûra bin Cündeb, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) şunu söylerken işitmiş olduğunu nakleder: *"Sakin, ne Bilâl'in ezanı, ne de yayılmadıkça şu aydınlık, sizi sahurdan menetmesin/alıkoymasın."*⁹¹

Semura bin Cündeb, hutbe okuyarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Sakin, ne Bilâl'in ezanı, ne de ufukda şöyle görünen uzun aydınlık (feci-kâzib: sahte beyazlık), şu şekilde yayılıncaya (feci-i sâdık: gerçek fecir belirinceye) kadar, sizi sahurunuzdan aldatmasın."*⁹² Ş Ebu Davud diyor ki: Rasûlullah (s.a.s.) bu ânı tarif ederken, ellerini sağa sola uzatıyordu. Hammâd, bunu iki eliyle göstererek, genişliğine zuhur eden aydınlığı anlatmak istediğini belirtmiştir.

b/2) İbn Mes'ud Hadisleri

Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.), şöyle buyurdu: *"Sizden*

⁹⁰ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 6/433, no: 27312-27313 (Heysemî: sahih hadis ricâli; *Mecma'u'z-Zevâid*, 2/156) ; Müslim, 237, no: 1766; Nesâî, ezan, 10, no: 638; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/20; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/189-90, no: 1029-1031.

⁹¹ Müslim, sıyâm, no: 41, no: 1094; Ebu Davud, savm, 17, no: 2346; Tirmizî, savm, no: 706; Nesâî, savm, no: 2173.

⁹² Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1/386, 392, 435, 5/7, 9, 13, 18; Buhârî, ezan 13, savm 17, talâk, 24; Müslim, sıyâm: 8, no: 39, 41-44; Ebu Davud, savm, 17, no: 2346; Tirmizî, savm: 15; Nesâî, savm, 30, no: 2142; İbn Mâce, sıyâm 23; Darakûtî, *Sünen*, 2/166; Taberî, *Tefsîr*, 2/171; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222.

hiçbirinizi Bilâl'in ezanı, sahur yemeğinden alıkoymasın/engellemesin. Çünkü o, namaz kılanınıza (teheccüd ve benzeri için kıyamda/ayakta olanınıza biraz dinlendirmek veya sahur yemeğine döndürmek amacıyla⁹³) namazı kestirmek/ara verdirmek ve uyuyanınızı (sahura) uyandırmak için, geceleyin ezan okur." Ardından elini doğrultarak kaldırdı da, "Fecir şöyle ve şöyle olmakla değil, şöyle oluncaya kadardır." buyurdu ve iki parmağını araladı.⁹⁴ "Bu, sabah namazı vakti demek değildir." derken, parmaklarıyla işaret etmiş, yukarı kaldırıp aşağı indirmiştir. "Şöyle olana kadar." derken de, bunu şahadet parmağı ve orta parmağıyla işaret etmiş, iki parmağını üstüste getirerek sağdan sola uzatmıştır.⁹⁵ Ş Râvi, iki elinin parmaklarını birleştirdi, sonra onları aşağıya çevirdi/indirdi ve iki işaret parmağının arasını açtı, ufukta enlemesine açılan fecri kastediyordu.

Ş Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hadiste, önceki hadisteki gibi, Bilâl'in ezanının, imsakin bitişini göstermediğini, Bilâl'in ezanından yararlanan iki grubun durumunu belirtmektedir. Bu hadiste, fazla olarak, fecr-i kâzib (yalancı fecir/alacakaranlık) ve fecr-i sâdiğa (hakiki fecre) işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in buradaki işaretle anlatımında, fecr-i kazib, yukarıdan aşağıya, boylamasına/diklemesine olan ilk aydınlık şeklinde tarif edilmektedir. Bu vakitte, imsak ve sabah namazı vakti başlamaz. İmsak vaktinin başlangıcını belirleyen fecr-i sâdik ise, ufukta enlemesine sağa ve sola açılıncaya kadar doğan aydınlıktır.

Hz. Bilâl'in sabah vaktinden evvel geceleyin ezan okuması, namaza davet için değildi, ama namaz öncesi için birkaç işlev görürdü: 1) Sabahın yaklaştığını bildirmek, gece namazında olanların kısa kesip vitre başlamalarını hatırlatmak: Hz. Peygamber, müslümanlara, Bilâl ezan okudu veya fecr-i kâzib denilen, yukarıdan aşağıya doğru inen aydınlık ufukta görüldü diye yemeyi içmeyi kesmemelerini, sahur vaktinin fecir yayılıncaya kadar devam ettiğini bildirmiştir. Çünkü Hz. Bilâl, geceyi ibâdetle geçirenlerin istirahatete çekilmelerini, uyumakta olanların da ibâdete kalkmalarını temîn için erkence ezan okurdu. Hz. Bilâl, şafaktan önce ilk sabah ezanını okurdu; bu ezan, ülkemizde temcid okuma geleneğinin de kökenidir. 2) Teheccüd namazı kılanların namazı keserek biraz uyumaları ve sabah namazına dinç kalkmalarını

⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 2/104; Ahmed bin Hanbel (Bennâ), *el-Fethu'r-Rabbânî*, 3/35.

⁹⁴ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1/392, no: 3717 (isnâdı sahih) ; Ahmed bin Hanbel (Bennâ), *el-Fethu'r-Rabbânî*, 3/35, no: 284/1154. Benzer rivayetler için bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1/386, no: 3654 (Bu rivayetin sonunda Ahmed b. Hanbel'in oğlu: "Ben bu hadisi -babamın haricinde- hiç kimseden işitmedim." der), 3707, 435, no: 4147; Buhârî, ezan, 13, talâk, 24, ahbârü âhâd, 1; Müslim, sıyâm, 38, 39, no: 1093, 40, 43, no: 1094: "Fecir, boylamasına aydınlık değil, enlemesine ufukta açılan aydınlıktır." (Nevevî, *Şerhu Müslim*, 7/204) ; Ebû Dâvûd, savm, 17-18, no: 2346-47 (2/759) ; Tirmizî, savm, 15, no: 701 (2/105) ; Nesâî, ezan, 11, no: 639, sıyâm, no: 2141, 30, no: 2168-2169 (4/148) ; İbn Mâce, sıyâm, 23, no: 1696; Dârakutnî, *Sünen*, sıyâm, 2/167; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 9/154, no: 5238; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, sıyâm, 4/215.

⁹⁵ Burada geçen işaret, Buhârî (ezan, 13) 'de bulunan rivayette açıklanmaktadır.

sağlamak: Seher vakti, uykuda olanlar ve gece namazına kalkmış olanlar bulunurdu. Gece namazına kalkmış olanlar, Bilâl'in bu erken ezanıyla fecrin yaklaştığını anlayarak ibâdetlerine ara verirdi. Sabah namazına dinç ve kuvvetle kalkmak için biraz istirahat ederlerdi veya diğer ihtiyaçlarını giderirdi. 3) Uyuyanların uyanarak az-çok teheccüd namazı kılmaları yahut oruç tutacak olanların hemen sahur yemeği yemeleri: Hadisler, aynı zamanda, sahur yemeğini geciktirmenin meşruluğuna delildir. Seher vaktine kadar uyanmamış olanlar, Bilâl'in bu erken ezanıyla uyanarak gece ibâdetini yapar, hemen ardından sahur yemeğini yer ve sabah namazına hazırlanırdı. Sahur vaktinin girişinden önce, Bilâl'in ezanını temel alarak, gerçekte okunması gereken vakitten yirmi dakika kadar önce erkenden ezan okumak, ihtiyat ilkesiyle bağdaşmaz. Ayrıca, günümüzde böyle bir ihtiyat payına gerek yoktur. Çünkü böyle bir ezan, sahurun geciktirilmesini öğütleyen hadislerle açıkça çelişmektedir. 4) İhtiyaç duyanların, yıkanarak veya abdest alarak sabah namazına gelmelerini sağlamak.

2) Fecir/ler Hadisleri (Tanımla Anlatım)

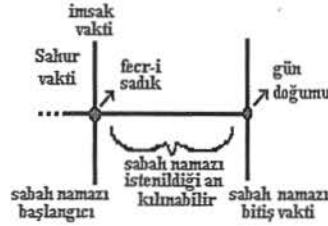
Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdurrahman bin Sevbân'dan nakle göre, şöyle buyurur: *"İki çeşit fecir vardır: Kurt kuyruğu gibi diklemesine (müstetîl: dikey) olan fecir (feci-kâzib); herhangi bir şeyi ne helâl, ne de haram kılar. Ufukta genişliğine/enlemesine yayılan (müstetîr: yatay) fecre (feci-i sâdik) gelince, işte sabah namazı o vakitte kılınır, oruç zamanı sahur yemeği de o vakitte haram olur."*⁹⁶ Ş İbn Abbas ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), şöyle buyurduğunu nakleder: *"Fecir, iki tanedir: Yeme içmenin haram, namazın helal olduğu fecir. Yeme-içmenin helal, namazın haram olduğu fecir."*⁹⁷

Fecirlerin niteliğini tanımlayan bu hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere, gece yarısından sonra güneşin doğduğu istikâmette iki defa beyazlık belirir: 1) *Feci-i Kazib* (yalancı tan) [فجر كاذب]: Bu beyazlıklardan ilki, kurt kuyruğu gibi yukarıdan aşağıya doğru uzanır. Buna feci-i kâzib (yalancı fecir) denilir. Feci -i kâzib, gerçek tan ağartısından önceki geçici aydınlıktır. Sabah namazının girmesinde ve imsak vaktinin sona ermesinde bu fecrin hiçbir etkisi yoktur. Feci-i kâzib, hakiki fecirden bir süre önce görülür. Bu fecir, doğu ufkundan ve fecir yerinden semânın ortasına doğru uzanan, yukarıdan aşağıya doğru diklemesine sarkan ve biraz sonra kaybolan bir aydınlıktır; bu fecir, geceden sayılır. Bu vakitte, sahur yemeği yenebilir, ama sabah namazının vakti henüz girmemiştir. 2) *Feci-i Sâdik* (gerçek tan) [فجر صادق]: İkinci

⁹⁶ Dârakutnî, *Sünen*, 2/165, no: 1041 (ceyyid mürsel). Hâkim; Câbir'den mevsûl olarak nakleder; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/481 (İbn Abbas'ın sözü olarak: İlki, gökyüzünde parlayan, hiçbir şeyi helal veya haram kılmaz; ikincisi, dağ başlarında beliren, içmeyi haram kılan işte budur.); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222.

⁹⁷ Beyhakî, *Sünen*, savm, 4/216 (sahih).

beyazlık ise, ufku baştanbaşa genişlemesine kaplayan beyazlıktır. Buna, fecr-i sâdık (sahici/gerçek fecir) denilir. Fecr -i sâdık, tan ağartısı, şafak sökmesidir. Bu fecrin doğmasıyla, yemek-içmek sona ermiş, sabah namazının vakti girmiş demektir. Fecr-i kâzib ile fecr-i sâdık arası, yaklaşık onsekiz dakikadır. Fecr-i sâdık (gerçek tanyeri ağarması), doğu ufunda ve ufuğa paralel olarak genişliğine dağılıp yayılan ve belirdikten sonra kaybolmayan bir aydınlıktır. Bu fecrin doğmasıyla, artık gece bitmiş ve şer'î gündüz başlamış olur. Bu fecrin, iki işlevi vardır: a) *İmsak Vaktini Belirlemek*: Bu fecirle, imsak vakti girer ve oruç vakti başlar. b) *Sabah Namazının Giriş Vaktini Belirlemek*: Bu fecirle, sabah namazının vakti girmiş olur. Fecr-i sâdıktan sonra, ezan duyulmasa bile, sabah namazı kılınabilir. Bunu, aşağıdaki çizelgede açık bir şekilde görebiliriz:

Fecr-i sâdık doğmuş bulunacağından, sabâh namazının ilk vakti girmiş olur ve sabah namazını kılmak sahîh olur. Fakat Ramazan'da sabah namazının bu vakitte kılınabileceğini belirten Hanefiler'e göre, Ramazan dışında efdal olan kılınma vakti, fecrin doğuşundan sonra yaklaşık kırkbeş-elli dakika kadar bir zaman geçmesidir.⁹⁸

3) Sahuru Geciktirme Hadisleri

Bakara, 2/187 âyetinin dolaylı işaretlerinden birisi de, Yüce Allah'ın fecir doğuncaya kadar yeme-içmeyi mübah kılmasının, sahurun müstehap oluşudur. Çünkü, yeme-içmeyi mübah kılma, ruhsat türündendir; ruhsatı almak da müstehaptır.⁹⁹ Aslında sahurun müstehaplığı, sahurı tavsiye ve teşvik eden çok sayıdaki Sünnetin zâhirinden anlaşılır.¹⁰⁰ Hz. Ayşe, şöyle demiştir: "Allah Rasûlü (s.a.s.) aralıksız (savm-i visâl: hiç iftar etmeden birkaç gün aralıksız) oruç tutmaktan men eder, iftarda acele edilmesini ve sahurun geciktirilmesini emrederdi."¹⁰¹ Ümmü Hakîm bintü Vedâ' der ki: Hz. Peygamber'i (s.a.s.) "İftarda acele ediniz, sahurı ise

⁹⁸ Zebîdî-Ahmed Naim-Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh ve Tercemesi*, 6/321.

⁹⁹ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/289; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/221.

¹⁰⁰ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/289. Bu konudaki bazı örnek hadisler için bk. Buhârî, imân, no: 39; İbn Mâce, sıyâm, no: 1963.

¹⁰¹ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, no: 944. Heysemî, "Senedinde yer alan Tayyib bin Süleyman, zayıf biridir." (*Mecma'u'Zevâid*, 3/154) derken, Bûsürî "Bunu, Ebû Ya'lâ hasen bir senetle rivayet eder." demiştir.

geciktiriniz.” buyururken işittim.¹⁰² Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.), sahurun mümkün oldukça geciktirilmesini tavsiye etmiş, ashâbın uygulaması da bu yönde olmuştur. Bunun için, sahur yemeğinin geciktirilmesi sünnettir.

Sehl bin Sa’d’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben ailemle birlikte sahur ederdim ve sonra Rasûlullah’la (s.a.s.) beraber sabah namazını kılabilmek için hızla mescide giderdim.”¹⁰³ İmam Mâlik, Abdullah İbn Ebû Bekir - Ebû Bekir senediyle şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Biz gece namazını kıdıktan sonra, şafağın doğmak üzere olduğu endişesiyle yemeğimizi aceleyle yedik.”¹⁰⁴ Sahurda acele etmek, sahur vaktinde yemeği hızla yemek anlamına gelir. Bu da, sahur vaktinin, ikinci şafağın doğmasından az bir süre önce olduğunu gösterir.

4) Fecrin Giriş Şüphesi ve Şüpheliyken Sahur Yemek

Sahurun geciktirilmesinin müstehap oluşu, imsak vakti girmedikçe söz konusudur. Fecrin doğuşundaki şüphe konusunda, ilim ehli anlaşılamamıştır. Cumhûr’a göre, fecrin belirmesinde mükellefin görüşü esâstır. Dolayısıyla bir kimse fecrin doğup doğmadığında şüphe ederse, kendisine yemek içmek helâl olur.

a) Fecrin Doğuşunda Şüphe:

Fecrin doğuşunda şüpheliyken yemek konusunda, çeşitli görüşler öne sürülmüştür:

1- Kesin Bilgiye Kadar Yemenin Mübahlığı Yaklaşımı: Vaktin girip girmediği hususunda tereddüt varsa, bir şey yenilip içilmesi mekruh olur.¹⁰⁵ Bâtûir grup, fecrin doğuşuna kesin bilgisi olana kadar yeme-içme mübahtır görüşündedir; çünkü, asılan gecenin devamıdır, kesin bilgi şüpheyle ortadan kalkmaz. Bu İbn Abbas, Atâ, Evzâî, eş-Şâfiî, Ahmed, Ebu Sevr ve ashâbu’r-re’yin görüşüdür. Ebubekir ve İbn Ömer’den de bu doğrultuda görüş nakledilir.¹⁰⁶ Sevrî, oruç yükümlüsü şüphe içinde olduğu sürece, fecri görünceye kadar yemeye devam eder görüşündedir.¹⁰⁷

¹⁰² Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sagîr*, no: 945. Heysemî demiştir ki: “Bunu Taberânî, Cebâne bintu Adan tarikiyle annesinden, o da Safiyye bintu Cerîr’den rivayet etmiştir. İbn Mâce, bu kadınların rivayetlerini nakletmiş ve kimse onları ne cerh etmiş, ne de güvenilir olduklarını söylemiştir.” (Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, 3/155). Heysemî, hadisi Ebû Ya’lâ’ya nispet etmemiştir. Bûsîri ise, Ebû Ya’lâ’ya nispet ederek, “Senedinde, durumları meçhul (kadın) raviler bulunmaktadır.” demiştir.

¹⁰³ Buhârî, *savm*, no: 1920, ayrıca bk. no: 577.

¹⁰⁴ Mâlik, *Muvatta*, *savm*, 3.

¹⁰⁵ Serahsî, *Mebûsût*, 3/77; Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/326.

¹⁰⁶ İbnu’l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118, no: 1136; İbn Ebi Şeybe, *Musanef*, 3/25-26; İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/229, no: 756, 233; Serahsî, *Mebûsût*, 3/77; Gazâlî, *el-Vasît*, 2/530-31; Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/322, 325-26; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 2/234; Şeyh Nizam, *el-Fetâvâ’l-Hindîyye*, 1/214.

¹⁰⁷ Cassâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/287.

Ubeydullah bin el-Hasan, eş-Şâfiî ve Caferîler, fecirde şüpheliyken yenirse, bir şey gerekmeyeceği görüşündedirler.¹⁰⁸ Bir kimse şafağın doğmadığı hakkındaki kanaati daha ağır bastığı için yemeye veya içmeye devam ederse, âlimlerin çoğunluğuna göre orucu bozulmaz. Çünkü âyet, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığının birbirinden ayrıldığı vakte kadar yemeye ve içmeye devam edilebileceğini gösterir. Ebü'd-Duhâ senediyle şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Birisi, Abdullah İbn Abbâs'a, sahurunu ne zaman bırakacağını sordu. Orada bulunanlardan birisi: "Vaktin çıktığına dair şüphelen kalmayınca kadar ye!" dedi. İbn Abbâs ise, bu cevabı veren kişiye karşılık, şöyle dedi: "O, bu cevapla bir şey söylemiş olmadı. Vakit konusunda şüphelen varsa, yemeye devam et; şüphelen kalmadığında ise yemeyi bırak!"¹⁰⁹ İbnü'l-Münzir âlimlerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir.

□ İbn Abbas'tan (ve İbn Ömer'den), şöyle nakledilir: Oruç sırasında, fecrin doğuşuna bakmaları için iki adam gönderdi. Birisi, "fecir doğdu", öteki "henüz doğmadı" dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, "Ayrılığa düştünüz." dedi ve sahur yedi.¹¹⁰ İbn Abbas'ın bu değerlendirmesi, kaideye uygundur, çünkü fecir seçilinceye kadar yenip içilebilir, fecir seçilebilmiş olsaydı farklı görüşler söylemezlerdi, zâten aslolan gecenin sürmesidir. Ayrıca, "asbahat" (sabah oldu) sözcüğü, fecrin doğuşunu anlatmakta sarîh değildir, bu sözcük fecrin yaklaşması anlamına da kullanılabilir.¹¹¹

□ İbn Hazm, Hasan Basrî'den nakleder: "Şüphe içinde olduğun sürece yiyebilirsin." İbn Cüreyc'ten nakledilir: "Atâ'ya şöyle dedim: 'Evdeyken sabahlayıp sabahlamadığımı bilemediğimde, içmem mekruh olur mu?' Şöyle cevap verdi: 'Bunun bir sakıncası yok. Çünkü bu, bir şüphedir.'¹¹²

□ Ebu Yusuf, el-İmlâ'da, Ebu Hanife'nin görüşünü şöyle açıklar: "Fecirde şüphe edenin sahurunu bırakması, bence daha iyidir. Şayet sahur yerse, orucu tamdır." İmam Muhammed'in el-Asl'ında ise, bu bakışın, bütün hanefî imamların ortak görüşü olarak nakledilir. Yemesi durumunda, kaza etmesi gerekmez. İbn Semâ'a ise, Ebu Yusuf-Ebu Hanife yoluyla, şüpheliyken yerse, bir gün kaza edeceğini nakleder. Ebu Yusuf, şüphe durumunda, kaza gerekmediğini savunur.¹¹³ Vaktin girip girmediği

¹⁰⁸ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/287; Tûsî, *el-Mebsût*, 1/269.

¹⁰⁹ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/233; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/481; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/325 (Beyhakî'den sahih isnadla).

¹¹⁰ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/286; İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/233; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/325 (Beyhakî, benzer rivayetlerin Ebubekir, Ömer ve İbn Ömer'den de yapıldığını belirtir) ; (İbn Abbas: "Bana su verin.Siz anlaşınca kadar içeceğim.") Semînî, *et-Tâcu'l-Manzûm*, 3/21-22 (İbn Abbas'ın amacı, bu konuda onları eğitmektir).

¹¹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/325.

¹¹² İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/234; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64.

¹¹³ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/286.

hususunda tereddüt varsa, bir şey yenilip içilmesi mekruh olur.¹¹⁴ Yenmesi durumunda, daha sonra fecrin doğmuş olduğu anlaşılırsa, oruç tutulur, fakat kazası gerekir. Kişinin imsak vaktinin henüz girmediğini zannederek veya vaktin girdiğine dair kanaati ağır basarak yemesi halinde de, hüküm böyledir. Ancak bu son durumda, fecrin doğup doğmadığı belirlenemese bile ihtiyaten kaza etmesinin müstehaplığına dair Hanefî mezhebinde bir görüş bulunmakla birlikte¹¹⁵, zâhiru'r-rivâyette kuvvetli görüş kaza gerekmediği yönündedir, çünkü sebep kesin değildir, aslolan gecenin sürmesidir. Mâlikîler'in çoğunluğu, fecir konusunda şüphe varken bir şey yenildiğinde fecrin doğmadığı kesinlik kazanmasa da kaza edilmesi gerektiği görüşündedir.

□ Hâricî-İbâzîler'e göre, sabah olup olmadığını bilmeyen kimse sabah olduğu vehmine kapılırsa, gecenin devam ettiğini bilinceye kadar –bir görüşte âyet gereği fecrin doğuşunu bilinceye kadar- yemeyi-içmeyi bırakması daha iyidir. Şüphe içinde olan, mübahlık üzeredir. Çünkü, gece konusunda yakîn üzere bulunur. Bunlar, vakitler bilinirse geçerlidir. Aksi takdirde, şüpheli şeyleri bırakmayı emreden hadisler gereği, orucunu tehlikeye atma hakkı yoktur. Çünkü, gece ile fecir arasında kesin bir sınır ve ayraç yoktur.¹¹⁶

2-Fecir Şüphesiyle Yemenin Mekruhluğu ve Kaza Gerekmesi Yaklaşımı: İlâûmâm Mâlik ise, "Fecirde şüphe ederse, yemesini mekruh görürüm. Yerse, kaza etmelidir." diyerek, bu durumda, orucun kaza edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁷ Fecirde şüpheliyken yiyene kaza gerektiğini savunanlar, şüpheli şeye atılmayı mübah görmezler. Aynı şekilde, şüpheyle kazayı da gerekli görmezler. Çünkü, aslolan farzdan berâet-i zimmet olduğuna göre, şüpheyle ilzâm caiz olmaz.¹¹⁸

b) Fecrin Görülebildiği Yerde Fecir Tereddüdü:

Bütün bunlar, müşâhede yoluyla fecrin doğuşu bilgisine ulaşılabilen durumda sözkonusudur. Yüce Allah, "fecirleyin ak ipliği kara iplikten seçebilmenize kadar" (Bakara, 2/187) buyurur. Seçebilmeye kadar, yemeyi mübah kılmıştır. Seçebilme (tebeyyün) ise, gerçek bilginin ortaya çıkmasıdır. Bilindiği üzere, fecrin doğuşuna ilişkin gerçek bilgiye ulaşılabilen durumda mükelleflere buna göre hareket emredilmiştir. Ayın parlak veya gökyüzünün bulutlu olduğu ya da fecrin doğuşunun görülemediği yerde olunursa, oruç için ihtiyat emrolunmuştur. Çünkü,

¹¹⁴ Serahsi, *Mebisüt*, 3/77; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/326.

¹¹⁵ Serahsi, *Mebisüt*, 3/77.

¹¹⁶ Semîni, *et-Tâcu 'l-Manzûm*, 3/21.

¹¹⁷ İbnu'l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118, no: 1136; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/287; Sahnûn, *Müdevvene*, 1/265, 266; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/325-26.

¹¹⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/288.

fecrin doğuş durumuna ilişkin bilgi imkânı yoktur. Bu durumda olana düşen, dinini temiz tutmak için imsaktır.¹¹⁹

□ el-Hasan bin Ziyâd, Ebu Hanife'den nakleder: Fecrin belirgin olduğu ve doğma yerinden doğuşun görülebildiği yerde olursa ve engelleyici bir illet yoksa, fecir belirginleşmediği sürece yesin. Bu, Yüce Allah'ın "(..) Şafağın (fecir: tanağarması) ak ipliğe benzeyen ilk aydınlığı (gün ağarması), siyah ipliğe benzeyen gecenin son karanlığından seçilinceye kadar yeyip içebilirsiniz. Bunun ardından, akşam karanlığı basıncaya (güneş batıncaya) kadar oruç tutun." (Bakara: 2/187) âyetine uygundur. Ama fecrin görülemediği bir yerdeyse veya şüphe içindeyken ayın parlak olduğu bir yerdeyse, yemesin. Şayet yerse, baskın kanaati olsa bile, isâet etmiş olur. Fecir doğmuşken yerse, kaza eder. Aksi takdirde, ister seferde, ister hadarda olsun, kaza etmez. Bu, Züfer ve Ebu Yusuf'un da görüşüdür. Cassâs da, bu görüşü benimser. Güneşin batışının görülememesinde şüphe durumunda da, bu ölçütlere göre hükmettikleri nakledilir.¹²⁰ Cassâs, bu konuda şu değerlendirmeyi yapar: el-Asl ve el-İmlâ'da, fecirde şüphe durumunda yemeyi mekruh görmeleri, el-Hasan bin Ziyâd'ın rivayetine yorulur. Çünkü o, diğer iki rivayette kısaca belirttiklerini açıklar. Ayrıca, zâhiru'r-rivâyete de uygundur.¹²¹

Fecrin doğuş durumunu seçebilme veya bunun imkânsız olması durumunu dikkate almaksızın şüphe edenin yiyebileceğini savunan görüş, bir gaflet eseri olmalıdır. Çünkü, görme özürü birisi, fecrin doğuşunu bildiren birinin bulunmadığı bir yerdeyse, şüpheliyken yemeye atılması caiz olmaz. Sabahlamış olup olmadığından emin değildir. Aynı şekilde, karanlık bir evde bulunup fecrin doğuşundan emin olmayan kimse için de, şüpheliyken yemeye atılması caiz olmaz. Buna cevaz verir ve şüpheyi dikkate almazsa, tutarlılık adına, her yerde şüpheyi dikkate almaması ve cinsel birleşme ve benzeri haram olduğundan emin olmadığı her şeye atılması gerekir. Böyle bir davranış ise, şüpheli şeylerden kaçınmayı, şüpheyi bırakıp kesine yönelmeyi öğütleyen hadislere ve müslümanların icmâsına aykırıdır.¹²²

c) Fecrin Doğuşunu Bilmeden Yeyip Sonradan Fecrin Doğduğunun Anlaşılması:
Bu konuda, farklı görüşler vardır:

A) Orucunu Tamamlar, Yerine Bir Gün Kaza Eder: Fecirden sonra yediği kesinlikle belli olursa, orucunu tamamlar, o günü kaza etmesi gerekir. Bu görüş Muhammed

¹¹⁹ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/286-87, 288; Şeyh Nizâm, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1/215.

¹²⁰ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/286; Serahsî, *Mebûsât*, 3/78. Hâricî-İbâziler de, benzer ölçütleri benimser. (Semîni, *et-Tâcu'l-Manzûm*, 3/23)

¹²¹ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/286.

¹²² Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/287-88.

bin Sîrîn ve Saîd bin Cübeyr'den nakledilir. Mâlik, Sevrî, Evzâî, eş-Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr ve ashâbu'r-re'y de bu görüşü benimsemiştir. Hâricî-İbâzîler'e göre de, fecrin doğduğunu bilmeden sahur yeyip daha sonra doğmuş olduğunu öğrenen kişi, orucuna devam eder ve sonradan kaza eder.¹²³ Yine, onlara göre, fecire bakmadan ve gece sanıp sahur yapan, daha sonra fecirden sonra yediği ortaya çıkarsa, o günkü orucu yeniden tutar; bir görüşe göre kaza gerekmez; ama keffaret bir yana, günah olduğunu bile söyleyen yoktur.¹²⁴

B) Orucunu Tamamlar, Kaza Gerekmez: Mücâhid, Atâ ve Urve bin ez-Zübeyr'e göre, kaza gerekmez; İbn Ebî Leylâ ve İshak da bu görüştedir. Bu görüş, fecrin doğuşunu bilmeden yiyeni, unutarak yiyen gibi kabul eder, unutana yemek mübahtır.¹²⁵

C) Orucunu Tamamlar, Kaza Etmesi İyi Olur: İbnu'l-Münzir'e göre, kaza etmesi iyi olur.¹²⁶

Bu açıklamalar, hem ilke koyucudur, hem de gelişmiş cihazlar bulunmadığı için çıplak gözle yapılan gözlemlerle bazı zaman, mekân ve durumlarda tan ağarmasının tespitinin güç olduğu şartlar için geçerlidir. Böyle durumlarda ve zamanlarda, elbette emin oluncaya kadar, oruç serbestliğinden yararlanılmasına izin verilmiştir. Artık günümüzde olduğu gibi, tanyerinin ağarmaya başlaması, birçok güvenli araçla kolayca belirlenebildiğinden dolayı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan imsakiyelerde gösterilen imsak vaktiyle oruç başlar, dolayısıyla bu vakitten itibaren oruç yasakları denilen orucu bozan fiillerden uzak durulur.

□ İbn Kesîr, seleften pekçok gruptan, fecir yaklaşmışken sahur yeme konusunda, hoşgörülü davrandıklarının rivayet edildiğini belirtir. Bu durum; Ebubekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Huzeýfe, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd bin Sâbit gibi sahâbeden, içlerinde Muhammed bin Ali bin el-Hüseyn, Ebu Miclez, İbrahim en-Neha'î, Ebu'd-Duhâ, Ebu Vâil ve İbn Mes'ûd ashâbından başkaları, Atâ, el-Hasan, el-Hâkim bin Uyeyne, Mücâhid, Urve bin ez-Zübeyr, Ebu's-Şa'sâ Câbir bin Zeyd'den de rivayet edilmiştir. el-A'meş ve Câbir bin Râşid de, bu görüşü benimsemiştir.¹²⁷

¹²³ Horasâni, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2/46.

¹²⁴ Semîni, *et-Tâcu'l-Manzûm*, 3/21.

¹²⁵ Serahsî, *Mebûsât*, 3/55.

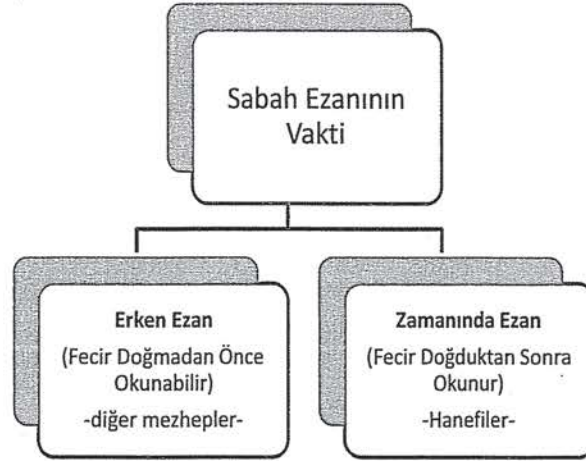
¹²⁶ İbnu'l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/119, no: 1137; Gazâlî, *el-Vasît*, 2/530; Tûsî, *el-Mebûsât*, 1/269; Şeyh Nizam, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1/214.

¹²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222. Bunların yaklaşımlarını kendi görüşü doğrultusunda yorumlayan İbn Hazm için bk. *Muhallâ*, 6/234.

Yüce Allah, Kur'ân'da şöyle buyurur: "Güneşi bir ışık, ayı bir nur yapan, vaktinizi ve hesabı bilesiniz diye aya menziller takdir eden Allah'tır." (Yunus: 10/5; "Güneş ve ay şaşmaz bir hesap üzere hareket eder." (Rahman, 55/5) Ay ve güneş şaşmaz bir ölçüyle hareket ettiği için, namaz vakitleri, oruca başlama tarihi ve iftar vakti gibi şer'î vakitler, ay ve güneşin hareketlerine göre belirlenmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında astronomi ilmi, günümüzde olduğu gibi gelişmediğinden, gerek namaz vakitleri, gerek Ramazan ve Kurban bayramı günleri, gerekse Ramazan ayının başlaması, hilâlin çıplak gözle görülmesiyle belirleniyordu. Günümüzde ise ayın hareketleri son derece gelişmiş modern âletlerle çok yakından takip edilerek bir yıl sonraki takvimler önceden hazırlanabilmektedir. Namaz vakitleri, Ramazan ayının başlangıç tarihi, imsak ve iftar vakitleri, bayram günleri bu takvimlerde belirtilmektedir. Bugün müslümanlar takvimlere bakarak namaz kılmakta, sahur yemekte, iftar etmekte, oruca başlamakta ve bayram yapmaktadırlar.

5) Sabah Ezanının Okunma Vakti

Sabah ezanının ne zaman okunabileceği konusunda, Bijâl'in ve İbn Ümmi Mektûm'un ezanlarına göre hareket edilerek, çeşitli görüşler öne sürülmüştür.

1-Erken Ezan (Fecir Doğmadan Önce Okunabilir)

Evzâî, Abdullah İbnu'l-Mübârek, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed bin Hanbel, İshâk, Dâvud-u Zâhirî ve İbni Cerîr Taberî ve Hanefîler'den İmam Ebû Yûsuf, fecir doğmazdan önce sabah ezanı okunmasını tecvîz etmişlerdir. Vakti girmeden önce sabah namazı için ezan okumanın caiz olduğunu söyleyenlerin İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği hadîse dayandıkları söylenmiştir. Bu görüştekiler, bu ezanın ne vakit okunacağına ihtilâf etmişlerdir.

□ Ramazan'da sabah ezanını öne alıp erken okumak, oruç için ihtiyatlı olmak amacıyla yapılır. Bir tür, yirmi dakika civarında bir süreyle erken ezanla, "ihtiyâtî imsak" denilen erken imsak başlatılmış olur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulaması, ikinci fecir doğarken ezan okutmak şeklinde olmuştur. Dolayısıyla, bu uygulamaya göre hareket etmek, asıl ihtiyatlı olandır. Ayrıca erken ezan, bu ezanı duyanların sabah namazını da daha vakti girmeden kılmalarına yol açabilir. Bunun için, erken ezan, sakıncalı durumlar ortaya çıkarabilir. Esas olan, sabah ezanını, tam vaktinde okumaktır.

2-Zamanında Ezan (Fecir Doğduktan Sonra Okunur)

Hz. Bilâl'in (r.a.) geceleyin okuduğu ezan, namaz kılanlara namazı kestirmek, uykuda olanları uyandırmak içindi. İmam-ı Azam'la İmam Muhammed, Züfer ve Süfyân-ı Sevrî'nin görüşleri budur. Sabah namazı için Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un yaptığı gibi yeniden ezan okumak gerekir.

6) Ezan Okunurken veya Ezan Bitinceye Kadar Yemek

Ebu Hureyre (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Biriniz, kap elinde iken ezanı işitirse, ihtiyâcını giderip karnını doyuruncaya kadar, onu bırakmasın."¹²⁸ Ezanla ilgili hadisler, bir bütün olarak değerlendirilirse, bu hadîs-i şerîf, sahur yemeği veya başka herhangi bir yemekle ilgili olabilir. Dolayısıyla, sonuçları da farklılık gösterir:

a) Sahur Yemeğiyle İlişkili Oluşu

□ Hadisin sahur yemeğiyle ilgili olduğu kabul edilirse, duruma iki ayrı açıdan bakılabilir:

1. Buradaki ezandan maksat, fecir doğmadan önce, uyuyanları uyandırmak ve ibâdet halinde olanların istirahatete çekilmelerini sağlamak amacıyla genelde Bilâl-i Habeşî tarafından okunan birinci ezan kabul edilebilir. Bu ezan okunduğu zaman zâten fecir doğmadığı için, yemeye-içmeye devam etmek gayet tabiidir.

2. Ezan, genelde İbn Ümmi Mektûm tarafından okunan ikinci ezan olabilir. Ama havanın kapalı olması gibi bir sebepten dolayı müezzin fecrin doğduğunu zannetmiştir; fakat oruç tutacak olan kişinin kanaatine göre, henüz fecir doğmamıştır. Bu durumda, ezan bitene kadar yemeye devam edip hemen ardından oruca başlanmalıdır.¹²⁹

¹²⁸ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 2/423, no: 9468, 510; Ebu Davud, *savm*, 18, no: 2333, 18, no: 2350; Darakutnî, *Sünen*, 2/165; Hâkim, *Müstedrek*, 1/203.

¹²⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/329; Tûsî, *el-Mebstûl*, 1/268; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 2/234.

b) Herhangi Bir Namaz Öncesi Yemeği Oluşu

Yemeği sahur yemeğiyle, ezanı da sabah ezanıyla kayıtlamayanlar, bu hadîsi, "Akşam yemeği hazırken namaza durulursa, önce yemek yeyiniz." hadîsine benzetmişlerdir. Bunun sebebi, namaz kılacak kişinin kafasını, yemekle meşgul olmaktan kurtarıp, huşûyu ve hudûyu sağlamaktır.

c) Akşam Yemeği ve Ezanı İlişkili Oluşu

Münâvî, bu hadîsin akşam ezanı ve akşam yemeğiyle ilgili bulunduğunu, maksadın, oruç tutana bir merhamet eseri olarak iftarda acele etmeyi sağlamak olduğunu söyler.¹³⁰

Ş Bütün bu yorumların ortak sonucu, önünde yemek olan kişinin, ezan okunduğu takdirde yemeğine devam etmesinin caiz oluşudur.

Ezan ve Yemeğin Durumu		ezanın durumu	yemeğin durumu
Ezani-Yemeği Kayıtlayanlar	sahur yemeği, sabah ezanı oluşu	1.Ezan Kabulü	uyarı ezanı
		2.Ezan Kabulü	sabah ezanı
	akşam yemeği ve ezanı oluşu		akşam ezanı
Ezani-Yemeği Kayıtlamayanlar		herhangi bir ezan	herhangi bir yemek

7) Ezandan Sonra Yemek

İmsak vakti girdiği anda okunan sabah ezanından sonra, artık oruç yasakları başlar. Dolayısıyla, sahur yemeği hemen bırakılır, oruca başlanır. Sahur yemeğinde uygun olan, sabah ezanının vaktine kadarlık bir sürede bitirecek zamanda yemeye oturmaktır. Son vakte gecikilirse, acele bir şekilde yenmelidir.

8) Sahur/Sabah Namazı Aralığı

Sahur vaktinin bitişi ile sabah namazının girişi arasındaki süre, hadislerde farklı anlatılmıştır. Hadislerden, sahur vaktinin geciktirildiği, sabah namazının erken kılındığı sonucuna varılabilir.

¹³⁰ *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, çev. İbrahim Koçtaşlı, Şamil Yayınları, 9/191-192.

A) Camiye Gitme-Sünneti Kılma Aralığı Hadisleri

a) Zirr bin Hubeyş Hadisi: "Huzeýfeyle birlikte sahur yapmıştık. Sonra sabah namazı için mescide çıktık. İki rekat sünneti kıldık, sonra farz için kâmet getirildi. İki kişi arasında, çok kısa bir zaman vardı."¹³¹

b) Sıla bin Züfer Hadisi: Sıla bin Züfer'den (r.a) rivâyete göre, şöyle demiştir: "Huzeýfeyle birlikte sahur yemeği yedik. Sonra mescide sabah namazı için çıktık. Sabah namazının iki rekat sünnetini kıldık, sonra da kâmet getirildi ve farzını kıldık."¹³²

B) Elli Ayetlik Aralık Hadisleri

a) Zeyd bin Sâbit Hadisi: Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) ile birlikte sahur yemeği yemiştik. Sonra da sabah namazı için kalktık. Ben, Rasûlullah'a (s.a.s.), sahurla sabah namazı arasındaki süreyi sordum. "Bir insanın elli âyet okuyabileceği kadar bir süredir." buyurdu.¹³³

2) Enes Hadisi: Enes'ten (r.a) rivâyete göre, şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v) ve Zeyd bin Sâbit, sahur yemeği yedi. Sonra sabah namazı için kalktılar." Katâde diyor ki: Biz Enes'e, "Rasûlullah (s.a.s.) ile Zeyd'in sabah namazını kılmaları ve yemek yemeleri arasındaki zaman ne kadardır?" diye sorduk. Enes: "Bir kimsenin elli âyet okuyabileceği kadar bir süredir." dedi.¹³⁴

3) Enes Hadisi: Zeyd bin Sâbit'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Biz Hz. Peygamber'le (s.a.s.) birlikte sahur yaptık. Sahur bittikten sonra, Rasûlullah (s.a.s.) namaza kalktı. Hadisin ravilerinden Enes: "Peki ezan ile sahur arasında ne kadar süre geçti?" diye sorunca, Zeyd bn Sâbit şu cevabı verdi: "Elli ayet okunabilecek kadar bir süre!"¹³⁵

□ Zeyd bin Sâbit'in "elli ayet okunabilecek kadar bir süre" şeklindeki cevabı, bu okuyuşun ne çok hızlı, ne de çok yavaş olduğu, okunacak ayetlerin de uzun değil, orta uzunlukta olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Bu da, sezgi ve tahminle belirlenir.¹³⁶ Elli âyet okuyacak zaman miktârı, dört-beş dakika olarak takdir edilmiştir ki, bir abdest alacak zamandır.

¹³¹ Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, savm, 20, no: 2124.

¹³² Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, savm, 20, no: 2125.

¹³³ Buhârî, savm, no: 1921, ayrıca bk. no: 575; Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, savm, 21, no: 2126-27.

¹³⁴ Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, savm, 22, no: 2128.

¹³⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/182, 185, 186, 188; Buhârî, mevâkîtu's-salât, no:, savm, 19 (2/232); Müslim, sıyâm, 47, no: 1097 (2/771); Nesâî, sıyâm, 21, no: 2126-27 (4/117); Tirmizî, savm 14, no: 703-4 (hasen-sahih) (3/84); İbn Mâce, sıyâm, 23, no: 1694 (1/540); Ebu Davud, savm, 14 (2/302); Hâkim, *Müstedrek*, 1/423; Dârimî, *Sünen*, no: 1702.

¹³⁶ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/66.

1.2.1.2 Fecrin Tulûsunun Tebeyyününü Sınır Kabul Edenler

İbn Hazm'ın da içinde yer aldığı bir grup fukaha, fecrin doğuşunu gözetleyen kimse için ufukta farkedilecek ölçüde bir beyazlığın bulunmasını, tanyerinin iyice ağarmasını, aydınlığın enlemesine bir süre yayılıp belirmesini sınır kabul etmiştir. Dolayısıyla, bu beyazlığı seçemeyen için, seçilinceye kadar yemek mübahtır. Bakara, 2/187 âyetinde "fecir doğuncaya kadar" veya "fecirde şüphe edinceye kadar" denmediğinden, fecrin doğuşunun değil, kişi tarafından seçilişinin (tebeyyün) esas alınması gerekir.¹³⁷ Halbuki tebeyyün, ancak aydınlığın ufukta yayılmasıyla olur. Aslında bu görüş, ufuk kızılığı yaklaşımına çok yakın durmaktadır.

□ Süleyman Ateş, bu görüşü savunarak, şunları belirtir: "Gerek âyette siyah ve beyaz ip, gerçek ip, gerek mecazî olarak karanlık ve aydınlık kastedilmiş olsun, bunların birbirinden ayırdedileceği zaman, ortalığın iyice ağarıp varlıkların birbirinden seçileceği zamandır. Öyle fıkıh kitâblarında yazıldığı gibi hemen tan yerinin ağarmağa başladığı ilk zaman değildir. (..) Bu iki rivayetten (İbn Ömer ve İbn Mes'ud hadisleri) oruç vaktinin, tan yerinde ışığın yatayına yayılmasıyla başlayacağı anlaşılır. Fakat bazı âlimler bunun hemen bu vaktin başlangıcı değil, ışığın yollara, evlere dolacağı zaman olduğunu söylemişlerdir. (Zirr bin Hubeyş ve Kays bin Talk hadislerini verir.) Gerçi oruca tan yerinin ağarmağa başlamasıyla başlanacağı ağırlık kazanırsa da gerek Kur'an'ın ruhundan, gerek birtakım büyük sahâbî ve tabîilerin açıklamalarından, bu zamanın o kadar erken olmadığı, ortalığın iyice aydınlanıp eşyanın birbirinden ayırdedileceği zaman olduğu; güneşin doğmasına takriben kırk beş dakika yahut azami bir saat kalıncaya dek yenilip içileceği anlaşılır. Her şeyde ihtiyat prensibini göz önünde tutan din adamları, burada da ihtiyat için Peygamber (s.a.s.)'in ruhsatını almamış, orucu güneşin doğmasına bir buçuk, iki saat önceden başlatmayı uygun görmüşlerdir. Dileyen öyle yapabilir ama herhangi bir sebeple geciken de pek alâ Hanefî mezhebinin sabah namazının sünnet olan vaktine kadar yani yolların, ağaçların, evlerin, dağların görünüp belli olacağı zamana kadar yiyebilir."¹³⁸

□ Fecrin ilk tulûsu ile fecrin tulûsunun tebeyyünü şeklindeki iki farklı yaklaşımın, şöyle bir sonucu ortaya çıkar: Henüz fecrin doğmadığını tahmin edip gerçekte doğmuş olduğu ortaya çıkarsa, bizzat fecrin doğuşunu sınır kabul edenlere göre orucunu kaza etmesi gerekir; ortaya çıkan bilgiyi sınır kabul edenlere göre ise, kaza gerekmez. Buradaki ihtilafın sebebi, Bakara, 2/187 âyetiyle ilgili farklı ihtimallerin varlığıdır. Acaba imsak, seçilmenin bizzat kendisiyle mi, yoksa seçildiğinin bilinmesiyle mi gereklidir? Çünkü Araplar, istiâre yoluyla, bir şeyin sonrasını, o şeyin

¹³⁷ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/230, no: 756, 234.

¹³⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/312-14; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, 310.

bizzat kendisi yerine kullanmayı normal sayarlar. Fecir, bizzat seçilince, bizim için de seçilmiş demektir. Öyleyse, âyette “tebeyyün”ün bize izafe edilmesi, ihtilafı ortaya çıkarmıştır. Çünkü fecir, bizzat kendisi seçilir ve belirginleşebilir, ama bizim tarafımızdan seçilmeyebilir. Lafzın zâhiri, imsakin bilgiye iliştiğini gerektirir. Kıyas ise, tıpkı güneş batımında ve zeval vb. diğere şer’î vakitlerin sınırlarında olduğu gibi, bizzat doğuşı iliştiğini gerektirir. Dinde bütün vakitlerde esas alınan, emrin bizzat kendisidir, ona ilişkin bilgi değıldir.¹³⁹

1.2.2İ msakin Şafak Sökmesinden Sonraki Ufuk Kızılığıyla Başlaması (Ufuk Kızılığı) Yaklaşımı

Şâz bir grubun görüşüne göre, fecirden maksat, dolayısıyla oruca başlama vakti, tıpkı akşamın kızıl şafağına benzeyen, sabahleyin fecr-i sâdik ardından ortaya çıkan beyazlıktan sonraki kızıl fecirdir. Bunlar, ufuktaki beyazlığın ortalığı tamamen aydınlatmasını/tam aydınlanmayı ve ardından kırmızılığın belirmesini sınır kabul eder. Böylece imsak vaktinin başlangıcı, ufukta iyice beliren beyazlıktan sonra kızılığın yayılması vaktidir. Güneşin batışındaki kırmızılıkta iftar caiz olmadığı gibi, fecir doğana kadar da yemek caiz olmaz.¹⁴⁰ Bu görüş, ashâb-ı kirâmdan Huzeyfe ve İbn Mes’ud’dan rivayet edilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Süleyman el-A’mes (ö.148), el-Hakem bin ‘Uteybe, Ebû Miclez, İbrahim en-Nehaî, İşhak bin Râheveyh, A’mes’in öğrencisi Ebû

¹³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/51-52 (1/310-312).

¹⁴⁰ Nisâburî, *Garâibu’l-Kur’ân ve Regâibu’l-Furkân*, 2/129.

¹⁴¹ İbnu’l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118; Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/324 (Huzeyfe, fecir doğdu, sahur yaptı, sonra namaz kıldı); İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2/51.

Bekir bin Ayyâş (ö.193) da bu görüştedirler.¹⁴² Bunlar, bu konuda âyetteki, "fecir" kelimesini, kırmızı fecir olarak anlamışlardır. Nitekim İbn Ebî Şeybe, A'meş'in Müslim'den şunu naklettiğini aktarır: "Fecri, sizin fecriniz saymazlardı. Evleri ve yolları dolduran fecri dikkate alırlardı."¹⁴³ Ma'mer'den nakle göre, sahuru o kadar geciktirirdi ki, bilmeyen biri "Onun orucu yok." derdi.¹⁴⁴ Zirr bin Hubeys/Huzeyfe hadisi, Hz. Ali hadisi ve Hz. Ebubekir hadisi gibi haberler de, bu görüşün delilleri arasındadır.

1.3.1 Zirr bin Hubeys/Huzeyfe Hadisi

Zirr bin Hubeys'ten rivâyete göre, şöyle demiştir: Huzeyfe bin el-Yemân (r.a.), şöyle dedi: "Ben, Resûlullah'la (s.a.s.) beraber sahûr yemeğini yedim. "Sabah olduktan sonra mı sahur yediniz?" diye sordum. "Evet, sanki gündüzdü (nehâr) diyebilirim, ancak henüz güneş doğmamıştı."¹⁴⁵

□ Hadisin, daha ayrıntılı bir anlatımı şöyledir: Zirr bin Hubeys (r.a.) şöyle der: "Sahur yemeğini yeyip mescide gittim. Giderken, Huzeyfe'nin evine uğrayıp yanına girdim. Bir deve sağmamı emretti, sağdım. Bir tencere emretti, sütü pişirdim, sonra; "ye" dedi. Ben "oruç tutmak istiyorum." dedim. "Ben de istiyorum." dedi. Yedik içtik, sonra mescide geldik, kâmet getirilip hemen namaza başlandı. Huzeyfe "Rasûlullah bana böyle yaptı" veya "Ben Rasûlullah'la böyle yaptım" dedi. "Sabahtan (taneyi ağardıktan) sonra mı?/Hangi saatte peygamberle sahur yaptın?" dedim. "Evet, sabahtan sonra, ancak güneş henüz doğmamıştı." dedi.¹⁴⁶

□ Ebubekir er-Râzî el-Cassâs, Huzeyfe'den yapılan bu rivayetin sabit olmadığını, ayrıca âhâd haberlerden olduğunu, bu haberle de Kur'an'a itirazın caiz olmadığını belirtir.¹⁴⁷ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye ise, Zirr hadisinin ma'lûl, illetinin de vakf

¹⁴² İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/234; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64 (Aynî, bu bilginlerin görüşlerini, "ufuk kızılığı" olarak değil, "güneş doğmadıkça sahur yapmayı caiz görürlerdi" şeklinde vermektedir. Dolayısıyla, bu şekliyle görüş, "güneşin doğmasını imsak kabul edenler" in yaklaşımına uygundur.) ; Ahmed bin Hanbel, *el-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), 10/30; İbnu'l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118 (sahurla ilgili ruhsat vakti değerlendirmesi yapar) ; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/324 (İshak, bu görüşün savunuların belirttiği vakitte yiyenlere, kaza gerekmez demiştir).

¹⁴³ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/234; İbnu'l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118 (Mesrûk'tan) ; Aynî, *Binâye*, 3/633; İbn Kudâme, *Mugnî*, 4/325 (Mesrûk'tan).

¹⁴⁴ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/234; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64.

¹⁴⁵ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/396; Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, sıyâm, 20, no: 2123 (4/142) (Elbânî: sahih; *Sahihu'n-Nesâî*, no: 2151) ; İbn Mâce, sıyâm, 7/23, no: 1695 (1/541) ; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, sıyâm, 2/52; Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Asâr*, 145-146.

¹⁴⁶ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/400 (*el-Fethu'r-Rabbânî*, 10/20-21) ; Nesâî, sıyâm, no: 2148; Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, 2/52; Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/184-85, no: 1019.

¹⁴⁷ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/285; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/67.

olduğunu söyler. Çünkü, Huzeyfe'yle sahur yapan, Nesâî'nin de belirttiği gibi¹⁴⁸, Hz. Peygamber değil Zirr'dir.¹⁴⁹ Ayrıca, "Geceyi ve gündüzü iki âyet yaptık, gecenin âyetini giderdik; aydınlatıcı olmayı da gündüzün âyeti kıldık. Bu, hem rabbinizin ikramını aramanız, hem de yılların sayısını ve vakit hesabını bilmeniz içindir. Biz, her şeyi ayrıntılı olarak açıklamışızdır." (İsra, 17/12) âyetindeki "nehâr"ın alâmeti, güneş değil fecirdir. Ünlü dil bilgini Halil bin Ahmed de, konuyla ilgili nakledilen şiiirde geçen "nehâr"ın, fecir olduğunu söylemiştir; dolayısıyla nehar, fecrin doğuşuyla başlar.¹⁵⁰

□ Haberin, Asım bin Ebî'n-Nücûd'un teferrüd ettiği hadislerden olduğunu söyleyen Nesâî, "güneş henüz doğmamıştı" ifadesiyle, gündüzün yakınlığı kastedilmiştir yorumunu yapmıştır. Bu yorumun sonucu, fecrin doğuşundan emin olmadan sahur yaptıklarıdır, öyle ki birisi fecrin doğduğunu, ötekiyse henüz doğmadığını sanmıştı.¹⁵¹ Hâzîmî, ilim ehlinin bu haberle amelini terkinde icmâ ettiğini belirtir.¹⁵²

□ Fukaha, bu hadisteki "nehâr" ifadesiyle ilgili iki değerlendirme yapmıştır:

1) Nesih Değerlendirmesi: Hadis şârihi Sindî, bu hadîsin açıklamasında şöyle der: "Bu hadîsteki 'nehâr'dan maksat, şer'î gündüzdür, yâni fecirdir. 'Şems'ten maksat ise, güneş değil fecirdir. Çünkü fecir aydınlığı, güneşten önce gelir. Huzeyfe'nin maksadı şudur: Sahur yemeği vakti, şafak sökme vaktine o kadar yakındır ki, henüz şafak sökmemiş olmakla beraber, neredeyse şafak söktü denilebilir."¹⁵³ Bu hadîsi zahirine göre mânâlandırılanlar, bu hadîsin mensuh olduğunu söylemişlerdir." Nitekim Tahâvî, bu rivayetteki durumun, Bakara, 2/187 âyetinden sonra, ama "mine'l-fecr" kaydı henüz inmeden önceki ara dönemde geçerli olma ihtimali olduğunu belirtir. Nitekim, Sehl hadisi de, buna işaret etmektedir. Dolayısıyla, sözkonusu kayıt, Huzeyfe'nin dikkatinden kaçmıştı, başkaları ise bu durumu biliyor ve ona göre hareket ediyordu. Huzeyfe, inen kayıttan habersiz oluşundan dolayı, bilgisine göre amel etmiştir. Bu itibarla da, bu konuyla ilgili bir şeyler bilenlerin görüşü, bilmeyenden daha çok benimsenmeye değerdir.¹⁵⁴

2) Nesih Değerlendirmesinin Reddi: Sindî, Huzeyfe hadîsinin Bakara, 2/187 âyetinden önceki zamana âit olup, sonradan mensuh olduğu görüşünü uygun görmeyerek, şunu belirtir: "Oruç süresi, ilk zamanlar yatsıdan ertesi gün akşamına

¹⁴⁸ Nesâî, sıyâm, no: 2152-53.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *Câmi'u'l-Fıkh*, 3/161.

¹⁵⁰ Halil bin Ahmed el-Ferâhîdî (ö.170), *Kitâbu'l-Ayn*, yay.Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut 1424/2003, DKİ, 4-7/272; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/47-48; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 167.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222.

¹⁵² Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Asâr*, 146.

¹⁵³ Krş. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222.

¹⁵⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/185-186, 192.

kadardı. Bu süre, mezkûr âyetle kısaltılarak fecirden akşama kadar sınırlanmıştır. Yâni teşditten tahfife doğru bir değişiklik olmuştur. Huzeyfe hadîsiyle âyetin hükümleri karşılaştırılınca, âyetin inişiyile oruç süresinde tahfif ve kısaltma değil, teşdîd ve uzatma durumu çıkmış olur.”

1.3.2 Semura bin Cündeb Hadisi

Semure b. Cündeb'ten (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ne Bilâl'in okuduğu ezan, ne de yukarı doğru yükselerek parlayan yalancı fecir, sizin sahur yemeği yemenize engel olmasın. Fakat gerçek fecir denilen ortalığın kırmızılıkla kaplanması, yeme ve içmenize engel olabilir.”¹⁵⁵

1.3.3 Kızıllığın Ortaya Çıkışı (Kays bin Talk) Hadisi

Kays bin Talk'ın babası Talk bin Ali'den (r.a.) rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Yeyiniz içiniz, yukarıya doğru yükselerek parlayan (yalancı) fecir yeyip içmenize engel olmasın. Kırmızılık ortalığı kaplayıncaya (gerçek fecir çıkıncaya) kadar yeyip içebilirsiniz.”¹⁵⁶

□ Ebû Dâvud, bu konuda şunu belirtir: “Bu hadîs, sâdece Yemâmelilerin rivayet ettiği hadîslerdendir.”¹⁵⁷ İbn Rüşd'ün belirttiği gibi, bu rivayet bir şüzüzdür; çoğunluğun rivayetinden farklılık gösterir. Oysa, Bakara, 2/187 âyeti, bu konuda nasıtr veya nas gibidir.¹⁵⁸

□ Dârakutnî, hadîsi daha ayrıntılı şekilde rivayet etmiştir: Abdullah bin Nu'man es-Sühaymî şöyle der: Kays bin Talk, Ramazan'da, gecenin sonunda bana geldi. Ben, sabahın girmiş olmasından kaygılandığım için, sofradan çekilmiştim. Kays, benden biraz katık istedi, kendisine; “Amca, eğer sana göre daha vakit varsa, evde olan yiyecek içeceklerden getireyim.” dedim. “Yanında ne var?” diye sordu ve içeri girdi. Ona tirit, et ve nebiz (hurma suyu) getirdim. Yedi içti, hatta beni de zorladı. Ben de sabahın olmasından korka korka yedim-içtim. Kays, bana şöyle dedi: Talk bin Ali bana Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Yeyiniz içiniz, yukarı doğru

¹⁵⁵ Müslim, sıyâm: 8; Ebû Dâvud, savm: 17, no: 2348 (2/760); Tirmizî, savm, 15, no: 706 (hasen) (2/105).

¹⁵⁶ Ahmed bin Hanbel, *el-Fethu'r-Rabbânî* (Bennâ), 10/29-30; Ebû Dâvud, savm: 17, no: 2348, 18, 2/760 (Elbânî: hasen-sahîh; Sahîhu Ebî Davud, no: 2151); Müslim, sıyâm, 8; Tirmizî, savm, 15, no: 705 (hasen-garîb; ilim adamları bu hadisle amel ederler. Buna göre, fecr-i sâdığa (gerçek fecir denilen kırmızılık ortalığı kaplayıncaya) kadar yemek içmek serbesttir. Tüm ilim adamları, bu şekilde amel etmişlerdir. Bu konuda, Adî bin Hâtîm, Ebûzer ve Semure'den de hadîs rivâyet edilmiştir.); Dârakutnî, *Sîmen*, sıyâm, no: 7 (2/166); Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, sıyâm, 2/54.

¹⁵⁷ Ebu Davud, savm, 17, no: 2348.

¹⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/51.

yükselen (yalancı fecir) sizi aldatmasın. Kırmızılık doğuncaya kadar yeyip içebilirsiniz.”¹⁵⁹

□ Bu hadîste, fecr-i sâdıkın yemeye içmeye mâni olmadığı, kırmızı şafağın doğumuna kadar yenilip içilebileceği izlenimi doğmaktadır. Fukaha, bu hadisi, iki şekilde yorumlamıştır:

1) Hadisin, Bakara: 2/187 Ayetinden Önce Söylenişi

Hadîsteki kırmızılıktan maksadın güneşin doğacağına yakın ufukta görünen kırmızılık olduğu kabul edilirse, o zaman bu hadîsin 2/187 âyetinin nüzûlünden evvel vârid olduğu ve bu âyetle neshedildiği sonucuna varılacaktır. Çünkü, hadîsin âyete aykırı olması kesinlikle düşünülemez.

2) Kızıl Şafağın Fecr-i Sâdık Oluşu

Çoğu bilginler, bu kırmızılıktan (kızıl şafak) maksadın, fecr-i sâdık olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber’in hadîsindeki “kırmızılık doğuncaya kadar” ifâdesini de şöyle izah etmişlerdir: Fecr-i sâdıkın doğması tamamlanıp, aydınlığı yayılınca, kırmızılığın ilk görüntüleri ortaya çıkar. Rasûlullah, işte buna işaret etmiştir.¹⁶⁰ Nitekim Hattâbî, bu hadîsi şerh ederken şunları söyler: “Kırmızının manâsı; kırmızılığın ilk görüntülerinin, yayılan beyazlık arasına girmesidir. Çünkü, ikinci fecrin doğuşu tamamlanınca, ilk kırmızılıklar görünmeye başlar. Araplar, sabahın, alttaki alacalığına benzetirler. Buna sebep, sabahta hem beyazlığın, hem de kırmızılığın bulunmasıdır.”¹⁶¹ Bu izaha göre, bu hadîsin, Bakara, 2/187 âyetine aykırılığı sözkonusu olamaz.

□ Kızıl şafak yorumunu benimseyen Abdülaziz Bayındır, görüşlerini benzer hadislere ve diğer destekleyen ayetlere, hadislere ve sözlük anlamlar ile yaptığı gözlemlere dayandırarak, şu açıklamayı yapar: “Fecr-i kâzibin başlangıcından itibaren ufukta beyaz ve kızıl ışıklar, karanlıkla karışık halde bulunur ve daha sonra kızılık öne çıkmaya başlar. Fecr-i sâdıkta renkler ayrılmış, koyu karanlık yeryüzüne çekilmiş, üstte beyaz ışık kuşağı, ortada koyu kızıl kuşak iyice ortaya çıkmış olur. Allah’ın Elçisi bu konuda şunları söylemiştir: ‘Size göre kızılık enlemesine yayılıncaya kadar yiyin, için.’¹⁶², ‘Cebrail Kâbe’nin yanında bana... Sabah namazını kızılığın parıldadığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırdı.’¹⁶³ Semure b. Cündüb’ün

¹⁵⁹ Dârakutnî, *Sünen*, 2/165. (Dârakutnî, Kays bin Talk’ın kuvvetli olmadığını söyler.) Ayrıca bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned* (Bennâ), 10/21; Tirmizî, *Sünen*, 3/227.

¹⁶⁰ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/285-86.

¹⁶¹ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 2/761, n.1; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/65.

¹⁶² Ebu Davud, *savm*, 17; Tirmizî, *sıyâm*, 15; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 4/23.

¹⁶³ Tirmizî, *mevâkît*, 1.

bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: 'Bilâl'in çağrısı bir de şu beyazlık sizi aldatmasın; kızılık fişkırınsın veya kızılık doğsun.'¹⁶⁴ Peygamberimizin 'şu beyazlık' dediği; ışık kuşaklarının açıkça görülmesine kadar olan ufuk aydınlığı, yani fecr-i kâzibtir. Bütün bu âyet ve hadislere göre, her sabah iki fecr olur. Allah'ın Elçisi'nin şu sözü, iki fecri ayırmamızı kolaylaştırmaktadır: 'Yiyin, için; yukarı tırmanarak yayılan aydınlık sizi etkilemesin; enine yayılan kızılığı görünceye kadar yiyin, için.'¹⁶⁵ (..) Demek ki, birinci fecir, yukarıya tırmanarak yayılan aydınlık; ikinci fecir ise karanlıkla aydınlığı enlemesine bölen kızıl ışık kümesidir. (..) Fecr-i sâdikta karanlık ile beyaz ışık kuşağı, kızıl ışık kuşağıyla ikiye bölünür. Bir kişi Allah'ın Elçisi'ne namaz vakitlerini sormuş, o da cevap vermeyip uygulayarak göstermek istemiş ve ilk gün sabah namazını ilk vaktinde kıldırılmıştı. Ebu Musa el-Eş'ârî bize şu bilgiye vermektedir: O gün Allah'ın Elçisi, sabah namazını, fecr (kızılık) yarıldığı sırada kıldırıldı. İnsanlar neredeyse birbirini tanıyamayacaktı. (Müslim, Mesâcid 178 - 614) "İnsanlar neredeyse birbirini tanıyamayacaktı" sözü, yayılan aydınlıktan ötürü birbirlerini tanımaya başladıklarını gösterir. Allah'ın Elçisi'nin şu sözü konuyu değişik şekilde ifade etmektedir: 'Cebrail ... Sabah namazını kızılığın parıldadığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırıldı.'¹⁶⁶ Aşağıdaki haber de bu durumu desteklemektedir: Ebu'l-Minhâl, Ebû Berze'den şu sözü nakletmiştir: "Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem sabahı kıldırırken her birimiz yanında oturana tanırdı." (Buhârî, Mevâkî't-us-salah, 11) "¹⁶⁷

İmsak vaktinin, ufuktaki beyazlığın ortalığı tamamen aydınlatması ve ardından kırmızılığın belirmesiyle başlayacağına dair bazı sahâbî ve tâbiîn âlimlerinden nakledilen bu görüş, fukaha arasında rağbet bulmamış ve uygulanmamıştır. Çünkü âyette geçen, "Sabahın beyaz ipliği -aydınlık- siyah iplikten -karanlık- ayırt edilinceye kadar yeyip içebilirsiniz." ifadesi (Bakara: 2/187), aydınlığın karanlık içinde bir çizgi halinde belirgin olduğu bir zamana işaret ettiği gibi, sahih rivayetler de bu yorumu desteklemektedir.

¹⁶⁴ Ahmed bin Hanbel, *Müsned* (er-Risale baskısı) c. 33, s. 267, Hadis no, 20079.

¹⁶⁵ Ebu Davud, vakt'us-sahûr, hadis no: 2348; Sünen'ut-Tirmizî, Ma cae fi beyân'il-fecr, hadis no: 705.

¹⁶⁶ Tirmizî, mevâkî't, 1.

¹⁶⁷ Bayındır, "Kur'an'da Namaz Vakitleri", 23-25.

2. FECİR KAVRAMININ GÜNEŞİN DOĞUMUNA GENİŞLETİLMESİ

Ma'mer, Süleymân A'meş (ö.148), Ebû Miclez ve Hakem bin 'Uteybe, güneşin doğmasından az evvele kadar sahur yemenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş; Hz. Ömer, Hz. Osman, Huzeyfe, İbn Abbas, Talk bin Ali, hatta İbn Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî, Süleyman el-A'meş ve Atâ bin Ebî Rebâh'tan da rivayet edilir.¹⁶⁸ İbnu'l-Münzir, bazı ulemânın "Günün aydınlığını gecenin karanlığından seçmek, aydınlığın yollara ve evlere dağılmasıyla olur." dediklerini rivayet etmiştir.¹⁶⁹ Nevevî; A'meş, İshak bin Râheveyh ve diğerleri, güneş doğuncaya kadar yemeye cevaz verdikleri görüşünün onlardan sahih olarak gelmediğini belirtir.¹⁷⁰ Şevkânî, bu görüşün asla delili olmadığını, İbn Ümmi Mektûm ezanının da fecir vakti ezan okuduğu bilindiği için bu görüşe dayanak olamayacağını belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber, sahur yapar, camiye çıkar ve namaz kılardı. Bu ikisi arasındaki vakit, elli âyet okuyacak kadardı. Bu görüş, dinen bilinenlere aykırı, gündemden düşmüş bir görüştür.¹⁷¹

□ A'meş, görüşünü, şöyle temellendirir: "Fecir doğduktan sonra, güneş doğmazdan önce yeme-içme ve cinsel birleşme, gündüzün başını/güneşin doğuşunu sonuna (gecenin ilk vaktine) kıyasla helal olur. Nasıl ki sonu güneşin batmasıyla olursa, başlangıcı da güneşin doğmasıyla olmalıdır." Beyaz iplik, doğum ânidir; siyah

¹⁶⁸ Kurtubî, *Tefsir*, 2/318; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/47; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/51; İbnu'l-Kayyum el-Cevziyye, *Câmi'u'l-Fikh*, 3/160.

¹⁶⁹ İbnu'l-Münzir, *el-İsrâf*; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64-65; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 167.

¹⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/47, 6/324; Aynî, *Binâye*, 3/633.

¹⁷¹ Şevkânî, *es-Seylu'l-Cerrâr*, 2/117-18.

iplik, gecenin sonundaki âna bitişik andır. Ayet hakkında şunu söyler: “Beyaz iplik ve kara iplikle kastedilen, gündüz ile gecedir. Benzerlik yönü, tamamen beyazlık ve karanlıktadır. Benzetmede şeklin kastedilmiş olması, caiz değildir. Çünkü sabahın doğuşu sırasındaki ufku karanlığının, şekilce kara ipliğe benzetilmesi kesinlikle imkânsızdır. Böylece ortaya çıkıyor ki, ak iplik ve kara iplikle kastedilen, gündüz ve gecedir. Yüce Allah’ın, ‘Fecirin ardından, orucu akşama tamamlayın.’ buyruğundaki gecenin mahiyetini araştırırsak, bunun güneşin batmasından ibaret olduğunu görürüz. Çünkü Yüce Allah, biraz ışık kalmasına rağmen günbatımından sonrasını gece olarak adlandırmıştır. İşte aynen bunun gibi, gündüzün ilk ucunda da durumun böyle olması gerektiği ortaya çıkıyor. Güneş doğmazdan önce de, gecedir. Gündüz, ancak güneşin doğuşu sırasında olur.”¹⁷² Fahreddin Râzî, imsak ve iftarla ilgili bu görüşlerin, tarihte kaldığını, fakihlerin bunların bâtilliğinde icmâ ettiğini, sözü fazla uzatmanın yararsızlığını belirtir. İbn Kesîr, bu yaklaşımın, âyete muhalefetinden dolayı, ilim ehlinde hiç kimsenin güvenle benimsediği bir görüş olduğunu sanmıyorum demektedir.¹⁷³ Alûsî ise, ancak körün bu görüşe bağlanabileceğini belirtmektedir. Şayet, örfî anlamdaki gündüz kastedilmiş olsaydı, Yüce Allah “gündüze kadar yeyip içebilirsiniz.” buyururdu.¹⁷⁴

□ Ebu Hanife, hasta olan A’mes’i ziyarete gitti. A’mes, şöyle dedi: “Sen, evindeyken kalbime ağır geliyorsun. Beni ziyaret edince, nasıl?” Ebu Hanife, sustu. Dışarı çıkınca, “Niye, ona cevap vermedin?” dediler. Şu cevabı verdi: “Vaktinde oruç tutmayan ve namaz kılmayan bir adama, ben ne diyeyim ki?” Bununla, ikinci fecirden sonra güneş doğmadan önce yediği için orucunun olmadığını, tembellikten yikanmadığı için namazının olmadığını kastetti.¹⁷⁵

□ İmsakin güneşin doğmasıyla başladığını savunan görüşü benimseyenlerle, ufuk kızıllığını imsak olarak benimseyenlerin isimleri, kitaplarda birbirine karışmış görünüyor.

¹⁷² Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 5-6/94-95. Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, 2/187 âyetinin tefsiri; İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Câmi'u'l-Fıkh*, 3/160; Aynî, *Binâye*, 3/633; İbn Atuyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 167-68; Alûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, 2/67. Aynı gerekçenin çağdaş kullanımı için bk. “24 saatlik gün içinde nereden nereye kadar oruç tutulacağı güneş hesabına göre, tayin edilir. Bu da güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman içinde olur. İşte İslâm’da oruç tutmanın, bu iki zaman ölçüğüne göre ayarlanması her zaman ve her yerde ve dünyanın her yanında uygulanması gereken bir esastır. Bütün müslümanlara böylece aynı anda ve adaletle uygulanması sağlanmış olur. (..) Gündüzün bir yanında uygulanan bir kaide öteki yanında da uygulanmalıdır. Madem ki güneşin batışı, gecenin başlaması meşru sayılıyorsa, güneşin doğuşu ile degündüzün başlaması meşru ve doğru kabul edilmelidir.” Atay, “*Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti*”, 1, 6-c; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2/452.

¹⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/222. Ayrıca bk. İbn Kudâme, *Mugnî*, 4/325.

¹⁷⁴ Alûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, 2/67.

¹⁷⁵ Nisâburî, *Garâibu'l-Kur'an*, 2/129.

□ İbn Rüşd, fecir kavramını güneşin doğumuna genişletilmesi yorumunu zikre değer olarak bile görmemiş ve hiç ele almamıştır. Zaten bu görüş, çok zayıf görülmüş ve mezheb imamlarından hiçbirisi tarafından itibâr edilmemiştir. Sâdece bu birkaç yoruma açık haberi alıp, ikinci fecirle birlikte yeme-içmenin haram olduğunu belirten Kütübü Sitte'deki sahîh hadisleri hesaba katmamak uygun ve doğru bir davranış değildir.¹⁷⁶

§ Güneşin doğmasını imsak olarak savunanların naklî delilleri, İbn Ümmi Mektûm'un ezanı hadisleri, Zirr bin Hubeyş/Huzeyfe hadîsi ile Hz. Ali, Hz. Ebubekir gibi bazı sahâbîlerden rivayet edilen yoruma açık sözler ve uygulamalardır.

2.1 Huzeyfe/Zirr bin Hubeyş Hadisi (mensuh/teşditten tahfife)

Huzeyfe bin el-Yemân (r.a.), şöyle demiştir: "Ben, Resûlullah'la (s.a.s.) beraber sahûr yemeğini yedim. "Sabah olduktan sonra mı sahur yediniz?" diye sordum. "Evet, sanki gündüzdü (nehâr) diyebilirim, ancak henüz güneş doğmamıştı."¹⁷⁷

2.2 Hz. Ali Hadisi

İbn Münzir'in sahîh bir isnadla Hz. Ali'den rivayet ettiği bir habere göre, sabah namazını kılmış ve "Beyaz iplikle siyah ipliğin birbirinden seçildiği zaman, işte şu andır." demiştir.¹⁷⁸

2.3 Hz. Ebubekir Hadisi

İbn Münzir, sahâbî Salim bin Ubeyd'den sahîh isnadla rivayet ettiği bir hadis şöyledir: Hz. Ebûbekir ona, "Çık da, fecir doğup doğmadığına bir bakiver." demişti. Çıkıp baktım. Sonra Ebubekir'in yanına geldim. Şöyle dedim: "Ortalık aydınlandı ve parıldıadı." Ebubekir, şöyle dedi: "Git yükselip yükselmediğine bakiver." Baktım, şöyle dedim: "Yayılmış bulunuyor." Ebubekir, ortalık iyice aydınladıktan sonra: "Şimdi bana

¹⁷⁶ Benzer değerlendirme için bk. Taberî, *Tefsîr*, Bakara, 2/187 âyetinin tefsiri.

¹⁷⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 5/396; Müslim, sıyâm: 9; Nesâî, sıyâm, 20, no: 2123 (4/142) (Elbânî: sahîh; *Sahîhu'n-Nesâî*, no: 2151); İbn Mâce, sıyâm, 7/23, no: 1695 (1/541); Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*, sıyâm, 2/52; Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Asâr*, 145-146.

¹⁷⁸ İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, 3/118, no: 1135. Ayrıca bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned* (Bennâ), 10/21; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/324; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64; İbn Kudâme, *Mugnî*, 4/325; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 167. İbâzî fakih Horasânî, Hz. Ali'nin sabah namazı kıldıktan sonra, "Bu, oruçluya yeme-içmenin haram olduğu andır." dediğini nakletmiştir. (Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2/85-6. Hz. Ali'nin böyle bir söz söylemediğini, onun söylediğinin fecr-i sâdığın belirmesiyle yeme-içmenin haramlığı olduğunu belirtir.) İbn Cerîr'in Hz. Ali'den nakline göre, fecir doğunca şöyle demiştir: "Ak ipliği kara iplikten seçebileceğiniz vakit, işte şu andır." (Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/481)

suyumu getir.” demiştir.¹⁷⁹ Saîd bin Mansûr, İbn Ebî Şeybe ve İbnu'l-Münzir, çeşitli tarıklarla, Ebubekir'in fecir görünmesin diye kapının kapatılmasını emrettiğini nakleder.¹⁸⁰

□ Bu görüşü savunan Ma'mer, sahur yemeğini o kadar geç yemiş ki, bilmeyenler orucu yok zannederlermiş.¹⁸¹ A'meş'in de, “Önce sahur yenip sonra sabah namazının yayılmış olduğunu bilmesem, sabah namazını kılar, ondan sonra sahur yedim.” dediği rivayet olunur.¹⁸²

□ Oruca başlama vakti hakkındaki görüşleri tefsîrine toplayan Muhammed Reşîd Rızâ da şu sonuca varıyor: “Özetle: Her gün oruca başlama vakti, ictihâd konusudur. Halk için ihtiyatlı olan, mevcut dört mezheb imamlarının görüşlerine uymaktır. Ancak dinî derslerde, Cuma hutbelerinde ve gazetelerde: takvîmlerde gösterilen imsak vaktinin; oruca başlamanın ve namazın farz olacağı fecrin doğmasının yaklaştığını halka tenbih maksadıyla konulduğunu anlatmak gerekir. Böyle yapılmıştır ki sahura geç kalan, acele edip yemesini tamamlasın da bu suretle sahur yeme sünnetine uysun, namaza da hazırlansın. Özellikle namaz için camilere gidecek olanlar, namaza yetişsinler. Fakat sabah namazı kılmanın caiz olduğu zamandan bir dakika dahi varken sahur yemiş olanın da orucu sahihtir...”¹⁸³

□ İslâm'ın kolaylık ve evrensellik özelliklerini öne sürerek özellikle çalışma hayatının gereklerinin imsak vaktini yeniden düzenlenmesini savunan Hüseyin Atay, şöyle demektedir: “Günümüz insanının çalışma şartlarını gözönünde bulundurmak ve ona göre oruç tutmayı kolaylaştırmak gerekir.”¹⁸⁴ “Güneşin doğuşuna bir saat kalana kadar sahur yemekte hiç şüphe kalmamalıdır. Kırkbeş dakika kalana kadar kendinden emin olanlar yiyebilir. Durumu iyi anlayanlar güneşin doğuşuna yarım saat kalana kadar sahur yiyebilir.”¹⁸⁵ “Dünyanın her tarafında uygulama imkanı ve kolaylığı olan hüküm ve ilke, güneşin doğuşunun esas alınması ve güneşin doğuşuna kadar sahur yemenin caiz olmasının müslümanlara bildirilmesidir. (..) Güneşin

¹⁷⁹ Dârakutnî, *Sünen*, 2/166; İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/232-33 (Ebubekir: İki kişi fecire baktıklarında, biri şüphelenirse, feciri seçinceye kadar yesinler. Aynı, Hz. Ömer'den de naledilir.) ; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/65.

¹⁸⁰ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/232; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64. Hâricî-İbâzîler, takvaları ve insanların kendilerini örnek aldığını bilmeleri yanında, onlar hakkında açgözlülük ve sabırsızlık düşünülmeceği için, Ebubekir ve İbn Abbas'la ilgili böyle rivayetleri zayıf görürler. (Semînî, *et-Tâcu'l-Manzûm*, 2/21)

¹⁸¹ İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/234; Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/64.

¹⁸² Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 8/65; İbnu'l-Kayyum el-Cevziyye, *Câmi'u'l-Fıkh*, 3/160.

¹⁸³ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânı'l-Hakîm*, 2/184'den naklen Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/315.

¹⁸⁴ Atay, “*Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti*”, 7

¹⁸⁵ Atay, “*Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti*”, 19.

doğuşundan birkaç dakika önce oruca başlamak doğru olur ve gene ihtiyatlı bir tedbir olarak 20-25 dakika önce sahur bitebilir.”¹⁸⁶

Ş Bütün bu açıklamalardan sonra, Türkiye dışında pek tartışılmayan imsak vaktinin başlangıcıyla ilgili belirtilen görüşleri, zaman ve saat olarak, şöyle sıralayabiliriz: En dar görüş, ihtiyatı öne çıkararak, fecr-i sâdığın doğuşunun hemen öncesinde imsak vaktini başlatır. Cumhuriyet’e göre, imsak, ufuk beyazlığının yayılması olan fecr-i sâdik doğduktan sonra başlar. İbn Hazm’ın içinde yer aldığı grup, imsak vaktini, fecr-i sâdığın doğuşundan 25-30 dakika sonra ufukta beyazlığın iyice belirginleşmesiyle başlatır. Azınlıkta kalan başka bir görüş, imsak vaktini, fecr-i sâdığın ufuk kızılığın olarak yorumlayarak, çoğunluğun kabul ettiği fecr-i sâdiktan yaklaşık 50-60 dakika sonra başlamış kabul eder. İyice azınlıkta kalan başka bir grup ise, fecr-i sâdığın güneşin doğması olduğunu savunur, imsak vaktini gündoğumuyla başlatır.

KAYNAKLAR

Atay, Hüseyin: "Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 5 (Ankara 1982), 1-22.

Ateş, Süleyman: Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1988, Yeni Ufuklar.

Ateş, Süleyman: Yeni İslâm İlmihali, İstanbul 2006, Yeni Ufuklar.

¹⁸⁶ Atay, "Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti", 21. Benzer bir yaklaşım için bk. "Ramazan ayının tesbiti ay takvimine göre yapılmakta, günlük oruç ise güneşe göre belirlenmektedir. Orucun vakti, güneş doğarken başlar, güneş batarken biter. Ayetteki 'beyaz iplik' ve 'siyah iplik' deyimleri, güneşin doğmasından önceki fecir anını ifade etmektedir." (Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlaşımın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2/452)

Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud bin Ahmed: el-Binâye şerhu'l-Hidâye (Binâye), yay.Nâsirulislâm Râmfûrî, Beyrut 1411/1990, 2.B., Dâru'l-Fikr.

Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud bin Ahmed: 'Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (Umdetu'l-Kâri), Beyrut 1418/1998, el-Mektebetu't-Ticâriyye.

Bayındır, Abdülaziz: "Kur'an'da Namaz Vakitleri", Süleymaniye Vakfı sitesinde geniş özeti yayınlanan şahsıma gönderilen geniş makale; ayrıca daha geniş makale: "Ekvator'dan Kutuplara Namaz ve Oruç Vakitleri", aynı sitede "Kur'an Araştırmaları" bölümünde.

Bayraklı, Bayraktar: Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, İstanbul, Bayraklı Yayınları.

Cassâs, Hüccetülislâm Ebubekir Ahmed bin Ali er-Râzî, Ahkâmu'l-Kur'ân, yay.Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Beyrut 1405/1985, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.

Çiçek, Yakup: Sahur Vakti ve Rü'yet-i Hilâl Meselesi, İstanbul 1983, Furkan.

Ebu Hayyân el-Endelusî, Esîruddîn Ebu Abdillâh Muhammed: el-Bahru'l-Muhî, Beyrut 1411/1990, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.

Fahreddin Râzî (544-604): et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb), Beyrut 1411/1990, DKİ.

Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed (505): el-Vasît fi'l-Mezheb (Vasît), yay.Ahmed Mahmud İbrahim, Kahire 1417/1997, Dâru's-Selâm.

el-Horasânî, Ebu Asım Bîşr bin Gânim (2.yy. Hâricî/İbâzî ulemasından): el-Müdevvenetu'l-Kübrâ, yay.Mustafa bin Salih Bâcû, ta'lik: Muhammed Yusuf Atfeyyîş, Maskat/Ummân 1428/2007.

İbn Abidîn, Muhammed Emin: Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr (Reddu'l-Muhtâr), yay.Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid, Riyad 1423/2003, Dâru Alemi'l-Kütüb.

İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak bin Gâlib el-Endelusî (480-541): el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, yay.Mecdî Mekkî, Cidde 1423/2003.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed bin Ali: Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Fethu'l-Bâri), Kâhire 1402, el-Mektebetü's-Selefiyye.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed bin Saîd (ö.456): el-Muhallâ, yay.Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır ty., el-Müniriyye.

İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail bin Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî (774): Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîr), Kahire ty., İsa el-Halebî.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah bin Ahmed bin Muhammed el-Makdisî ed-Dımaşkî es-Sâlihî (541-620): el-Kâfî, yay.Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Cize 1417/1997, Hecr.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah bin Ahmed bin Muhammed el-Makdisî ed-Dımaşkî es-Sâlihî (541-620): Mugnî, yay.Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî -Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Riyad 1417/1997, 3.B., Dâru Alemi'l-Kütüb.

İbn Rüşd, Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî (520-595/1198): Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid, Beyrut ty.

İbnu'l-Arabî, Ebubekir Muhammed bin Abdullah: Ahkâmu'l-Kur'ân, yay.Ali Muhammed Becâvî, Kahire 1376/1957, İsa el-Halebî.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye,: Câmi'u'l-Fıkh, yay.Yüsrî es-Seyyid Muhammed, el-Mansûra 1421/2000, Dâru'l-Vefâ/Dâru'l-Varrâk.

İbnu'l-Münzir, Ebubekir Muhammed bin İbrahim en-Nîsâbûrî (ö.318): el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ (el-İşrâf), Ebu Hammâd Ahmed el-Ensârî, Re'su'l-Hayme/el-İmârâtu'l-Arabiyyetu'l-Müttehide 1424/2005, Mektebetu Mekke eş-Şâfi'iyye.

Kadı Beyzâvî,: Tefsir, Beyrut 1408/1988, DKİ.

Karaman, Hayreddin/Mustafa Çağrıncı/İbrahim Kafî Dönmez/Sadreddin Gümüş: Kur'an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara 2003, DİB.

Kâiûurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsir), yay.Hişâm Semîr el-Buhârî, Beyrut 1416/1995, Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî.

Meydânî, Abdulgânî el-Ganîmî ed-Dımaşkî el-hanefî (13.yy.): el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb (el-Lubâb), yay.Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut ty., el-Mektebetu'l-İlmiyye.

Molla Civen/Ciyûn, Ahmed bin Ebî Sa'îd el-Hanefî: et-Tefsîrâtu'l-Ahmediyye fî Beyânî'l-Ayâtî's-Şer'iyye, yay.Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 2010, DKİ.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed bin Ali (ö.303): Tefsîr, yay.Seyyid el-Cileymî/Sabri eş-Şâfiî, Kahire 1410/1990, Mektebetu's-Sünnet.

Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn bin Şeref: el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li-Şîrâzî (el-Mecmû'), yay.Muhammed Necîb el-Mutî'î, Cidde ty., Mektebetu'l-İrşâd.

Nisâburî, Nizâmuddîn el-Hasan bin Muhammed el-Huseyn el-Kummî (ö.728), Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân, yay.İbrahim Atveh 'Ivad, Kahire 1381/1962, Mustafa el-Bâbî.

Sâbûnî, Muhammed Ali: Revâi'u'l-Beyân fî Tefsîri Ayâtî'l-Ahkâm, Dımaşk/Beyrut1400/1980, Mektebet'l-Gazzâlî/Müessesetu Menâhili'l-İrfân.

Sahnûn, bin Saîd et-Tenûhî (Mâlik bin Enes'e nisbetli): el-Müdevvenetu'l-Kübrâ, Beyrut 1415/1994, DKİ.

Sâvî, Ali el-Mâlikî: Hâşiye 'ale'l-Celâleyn, yy. ty., el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

es-Semînî, Abdülaziz bin el-Hâc bin İbrahim: et-Tâcu'l-Manzûm, Maskat/Umman 1421/2000.

Serahsî, Şemsuddîn Ebu Sehl Ahmed: el-Mebsût, Beyrut ty., Dâru'l-Ma'rifet.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman (ö.911): ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr (ed-Dürrü'l-Mensûr), Beyrut 1403/1983, Dâru'l-Fikr.

Şevkânî, Muhammed bin Ali (1173-1250): es-Seylu'l-Cerrâru'l-Mütedaffik alâ Hadâikr'l-Ezhâr (es-Seylu'l-Cerrâr), yay.Mahmud İbrahim Zeyd, Beyrut ty., DKİ.

Şeyh Nizâm ve Ulema Heyeti: el-Fetâvâ'l-Hindiyye (el-Alemgiriyye), yay.Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, Beyrut 1421/2000, DKİ.

Tahâvî, Ebu Ca'fer: Ahkâmu'l-Kur'ân (Hadislerle Ahkâm Tefsiri), çev.Mustafa Genç, İstanbul 2012, Beka.

Tâhir bin Aşûr, Muhammed: Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus 1984, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr.

Tehânevî, Eşref Ali: İ'lâu's-Sünen, yay.Muhammed Osman Takî, Karaçi 1418, İdâretu'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye.

Tûsî, Nâsiruddîn Ebu Ca'fer Muhammed bin el-Hasan bin Ali: el-Mebsût fî Fikhî'î-İmâmiyye (el-Mebsût), yay.Muhammed Takî el-Keşfî, Beyrut ty., Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali bin Ahmed en-Nîsâbûrî (ö.468): el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd (el-Vasît), yay.Adil Ahmed Abdulmecîd-Ali Muhammed Mu'avvid-Ahmed Muhammed Suheyre-Ahmed Muhammed el-Cemel, Beyrut 1415/1994, DKİ.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer (467-538): el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl (Keşşâf), yay.Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid, Riyad 1418/1998, Mektebetu'l-'Ubeykân.